

Omgaan met de psychologische effecten van dreiging

Masterthese

Naam: Marissa Klijnsstra S0092126

Universiteit Twente

1^o begeleider: Dr. K. Beune

2^o begeleider: Dr. E. Giebels

Datum: 15 december 2009

Samenvatting

In deze literatuurstudie is gekeken welke psychologische effecten er optreden tijdens dreiging. Er is tevens gekeken of deze effecten verschillen in de tijd en ook hoe met deze effecten kan worden omgegaan. Deze gegevens zijn met behulp van een literatuurstudie gevonden in onderzoeksgebieden, die in meer of mindere mate overeenkomen met dreiging. De onderzoeksgebieden voldeden aan ten minste twee van de volgende overeenkomsten met dreiging: 1) personen moeten een dreigende gebeurtenis hebben ervaren; 2) zij moeten zich in een situatie hebben bevonden waarop ze geen controle konden uitoefenen; 3) en/of personen moeten sterke emoties en gevoelens hebben ervaren; 4) en/of zij moeten gevoelens van onveiligheid hebben ervaren. Op basis van de mate van overeenkomst is onderscheid gemaakt tussen milde, matige en extreme dreiging. De psychologische effecten die tijdens dreiging kunnen worden ervaren zijn ingedeeld in clusters, namelijk: emoties, psychologische reacties, sociale steun en lange termijn effecten. Deze psychologische effecten die een persoon kan ervaren tijdens dreiging, blijken te variëren in de tijd. Tijdens het proces kunnen een vijf fasen worden doorlopen, namelijk de impact-, de ontkenings-, de honeymoon-, de desillusie-, de depressie- en de re-integratiefase.

Gebleken is dat de hoeveelheid ervaren psychologische effecten tijdens dreiging afhankelijk is van een aantal factoren. Dit zijn de ernst van de dreiging, (on)zekerheid over de toekomst, de bewegingsvrijheid en het controlegevoel. Ook komen niet alle psychologische effecten op hetzelfde moment voor tijdens dreiging. Dit lijkt samen te hangen met de fase waarin iemand zich bevindt. Gedurende de eerste fasen worden met name psychologische reacties ervaren. Dit zijn tijdens de impactfase gevoelens van paniek, ongeloof en hulpeloosheid en tijdens de ontkeningsfase verlies van controle. Gedurende de honeymoonfase kan gebrek aan sociale steun worden ervaren. Vanaf de desillusiefase kan gewenning aan de situatie optreden. Wanneer deze gewenning niet optreedt, kan vanaf de depressiefase depressie of posttraumatische stress-stoornis worden ontwikkeld. Tot slot kan bij de re-integratiefase acceptatie van de situatie optreden. Tijdens al deze fasen worden emoties ervaren die gedurende het proces minder negatief worden. Om met deze effecten om te gaan kunnen mensen copingstrategieën toepassen. Met name in de eerste fasen blijken onthechtende copingstrategieën effectief te zijn en in de latere fasen betrokken copingstrategieën.

Summary

This literature study defines the psychological impact of threat. We have also examined whether these effects vary over time and how people can cope with these effects. This information has been gathered by using a literature study in research areas, which more or less correspond to threat. The research areas meet at least two of the following resemblances with threat. 1) The individual must have experienced a threatening event; 2) they must have found themselves in a situation they could not control anymore; 3) and/or the individual must have experienced strong emotions and feelings; 4) and/or the must have experienced feelings of insecurity. Based on the degree of similarity a distinction is made between mild, moderate and extreme threat. The psychological effects that may be experienced during threats are divided into clusters, namely: emotions, psychological reactions, social support and long-term effects. These psychological effects a person can experience during threat appear to vary over time. The process can pass through five stages, namely the impact, the denial, the honeymoon, the disillusion, the depression and the re-integration phase.

It is shown that the amount of psychological effects experienced during threat depends on several factors. These are the seriousness of the threat, (un)certainty of the future, freedom of movement and a sense of control. Not all psychological effects occur simultaneously during threat. This seems to be related to the phase one is going through. During the first phases of with especially psychological reactions are experienced. These are during the impact phase, feelings of panic, disbelief and helplessness and during the denial phase loss of control. During the honeymoon phase one can experience a lack of social support. As from the disillusion phase habituation may take place. If habituation is lacking here, starting with the depression phase a depression or post-traumatic stress disorder could be developing. Finally, the reintegration phase can bring about acceptance of the situation. During all these phases emotions are experienced, that diminish over time. In order to handle these effects one can use coping strategies. Especially in early phases disengagement coping strategies appear to be effective, where during later phases engagement coping strategies prevail.

Voorwoord

In november 2008 ben ik begonnen met de master psychologie. Ik moest toen gaan nadenken over een geschikte afstudeeropdracht. Deze heb ik echter niet zonder slag of stoot gevonden. Al een paar maanden was ik op zoek naar een geschikte afstudeeropdracht die aansloot bij mijn interesses. Na een aantal mislukte zoekpogingen ben ik via de studieadviseur terechtgekomen bij mijn huidige begeleiders. Voor mijn gevoel klikte het meteen. Onze interesses kwamen overeen en al snel rolde er een mooi onderzoeksvoorstel uit. Nu ruim 10 maanden later, kijk ik met een tevreden gevoel terug. Ik heb erg veel mogen leren in deze afgelopen maanden en ben weer een klein beetje wijzer geworden.

Allereerst wil ik mijn begeleider Karlijn Beune bedanken. Zij had altijd tijd voor mij ondanks het feit dat ze ontzettend druk was met haar promotie-onderzoek. Als ik het even niet meer zag zitten, beurde ze mij weer op met haar aanstekelijke enthousiasme en adviezen en gaf ze me moed om verder te gaan. Ook mijn andere begeleider Ellen Giebels mag ik niet vergeten. Met haar kennis heeft ze mij veel geleerd over wetenschappelijk onderzoek. Heel erg bedankt daarvoor.

Verder mag ik mijn moeder natuurlijk ook niet vergeten, die vaak tot in de late uurtjes samen met mij het verslag heeft gecorrigeerd op taal- en spellingsfouten. Bedankt voor je geduld. Tevens wil ik mijn vader bedanken voor zijn hulp bij het vertalen van stukken tekst. Ook Jonathan mag ik niet vergeten. Ik ben hem heel erg dankbaar voor zijn eindeloze geduld tijdens de afgelopen periode. Ten slotte wil ik iedereen, die mij de afgelopen 10 maanden heeft gesteund en interesse in mijn vorderingen heeft getoond, enorm bedanken.

Enschede, 15 december 2009

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Summary	2
Voorwoord	3
1. Inleiding	5
1.1 Extreme dreiging: gegijzelden en slachtoffers van kidnapping en rampen	6
1.2 Matige dreiging: gedetineerden, zieken en vluchtelingen	7
1.3 Milde dreiging: expats	7
1.4 Fasering	8
1.5 Coping	9
2. Methode	11
2.1 Zoekstrategie	11
2.2 Beoordelingscriteria	11
2.2.1 Criteria voor de kwaliteitsbeoordeling	11
2.2.2 In- en exclusiecriteria	12
3. Resultaten	14
3.1 Zoekresultaten	14
3.2 Onderzoekskenmerken	14
3.2.1 Deelnemers	14
3.2.2 Type studie	14
3.3 De psychologische effecten van dreiging	18
3.4 De psychologische effecten van dreiging in de tijd	22
3.5 Copen met dreiging	27
4. Conclusie	30
4.1 Beperkingen en toekomstig onderzoek	33
4.2 Implicaties voor de praktijk	33
Literatuurlijst	36

1. Inleiding

De laatste jaren lijkt het aantal personen in Nederland dat wordt bedreigd fors toe te nemen (Bovenkerk, Dijkstra, de Jong, Van der Poel, Hermans, Kool, Korf, Boone, Passier, Van der Sluis, Boekhout van Solinge & Kers, 2005). Bekende personen die worden bedreigd zijn bijvoorbeeld Geert Wilders, Rita Verdonk en Ayaan Hirsi Ali. Door hun uitgesproken mening worden er regelmatig dreigingen geuit tegen hen. Onder dreiging wordt verstaan: *een gebeurtenis die de persoon heeft meegemaakt waardoor het veiligheidsgevoel wordt aangetast, gevoelens van hulpeloosheid, angst en afschuw en een beperkte bewegingsvrijheid wordt ervaren. Daarnaast moeten personen een dreigende dood of bedreiging voor de fysieke integriteit ervaren* (Bovenkerk et al., 2005; Nijdam, Olf, De Vries, Martens & Gersons, 2008). Dreigingen gericht tegen individuen kunnen zo ernstig zijn dat zij beveiligd moeten worden of zelfs in veiligheid gebracht moeten worden, waardoor zij beperkt zijn in hun doen en laten. Dergelijke situaties kunnen veel impact hebben op de psychische gesteldheid van de betrokkenen. De ene persoon lijkt beter met de effecten van dreiging om te kunnen gaan dan de andere. Dit komt doordat iedereen andere manieren heeft om met de situatie om te gaan, oftewel andere copingstrategieën toepast (O'Brien & DeLongis, 1996). Toch is in de literatuur weinig te vinden over de effecten van dreiging op personen. Onderzoek in deze specifieke richting is tot nu toe slechts beperkt tot het voorkomen van dreiging in Nederland (Bovenkerk et al., 2005) en op stress die ervaren wordt als gevolg van dreiging (Nijdam et al., 2008). Het is echter aannemelijk dat er meer psychologische effecten van dreiging bestaan dan stress alleen. Deze kunnen bijvoorbeeld tot uiting komen in verschillende emotionele reacties. Daarnaast zullen deze effecten zich waarschijnlijk niet allemaal tegelijkertijd openbaren (Gersons, 1981). De crisistheorie van Lindemann (Lindemann, 1944; Gersons, 1981) geeft namelijk aan dat personen die een crisissituatie doorlopen, dit verwerken met behulp van een proces in de tijd. Een crisis kan worden omschreven als: *een situatie of een gebeurtenis waarbij de verschillende deelnemers en groepen een betekenis toekennen aan een reeks van speciale omstandigheden, die een buitengewone bedreiging vormen voor een individu, instelling en/of de samenleving* (Drennan & McConnell, 2007). Deze definitie laat zien dat het ervaren van dreiging een onderdeel is van een crisis. Gedurende dit proces ervaren getroffenen verschillende effecten, zoals emoties ten gevolge van de crisis. Dit proces wordt geleidelijk doorlopen om de crisis te kunnen verwerken.

Met behulp van een literatuurstudie is in meerdere onderzoeksgebieden gezocht naar overeenkomsten met de definitie van dreiging. Daarom wordt in het onderhavige onderzoek

onderzocht welke psychologische effecten naast stress, nog meer ervaren worden als gevolg van dreiging en hoe deze effecten zich verhouden in de tijd. Daarnaast zal ook gekeken worden welke copingstrategieën op basis van de gevonden literatuur effectief blijken te zijn om met de psychologische effecten van dreiging om te gaan. Door deze gegevens in kaart te brengen kan hiermee tijdens begeleiding van bedreigde burgers optimaal rekening worden gehouden. Op basis van de gegevens die volgen uit de literatuurstudie, zal een model worden opgesteld ter beantwoording van de volgende onderzoeksvragen: *Welke zijn de mogelijke psychologische effecten van dreiging, hoe variëren deze effecten in de tijd en welke copingsmechanismen spelen hierbij een rol?*

Om vast te stellen of de gevonden literatuur bruikbaar is voor ons psychologische model ten aanzien van de effecten van dreiging, worden verschillende onderzoeksgebieden vergeleken met de definitie van dreiging zoals hierboven genoemd. Onderzoek wordt opgenomen in de literatuurstudie wanneer het voldoet aan tenminste twee aspecten uit deze definitie. Dat wil zeggen: 1) personen moeten een dreigende gebeurtenis hebben ervaren; 2) zij moeten zich in een situatie hebben bevonden waarop ze geen controle konden uitoefenen; 3) en/of personen moeten sterke emoties en gevoelens hebben ervaren; 4) en/of zij moeten gevoelens van onveiligheid hebben ervaren. Hieronder zal nader worden ingegaan op de onderzoeksgebieden die aan deze beschrijving voldoen. Deze gebieden worden besproken naar mate van overeenkomst met de definitie van dreiging. Omdat in een aantal onderzoeksgebieden de ernst van de dreiging overeen lijkt te komen, worden deze gezamenlijk besproken. De onderzoeksgebieden worden ingedeeld in de domeinen extreme, matige en milde dreiging.

1.1 Extreme dreiging: gegijzelden en slachtoffers van kidnapping en rampen

De eerste twee onderzoeksgebieden die overeenkomen met dreiging, zijn gijzelingen en kidnapping. Tijdens een dergelijke dreiging worden mensen door gijzelnemers vastgehouden met het doel losgeld te ontvangen of om bepaalde eisen en/of idealen ingewilligd te krijgen (Speckhard, Tarabrina, Krasnov & Mufel, 2005). Daarnaast komt het onderzoeksgebied naar rampen ook overeen met dreiging. Ten gevolge van rampen in woongebieden raken mensen vaak al hun bezittingen kwijt, waardoor ze in opvangkampen moeten verblijven. Het kan zelfs voorkomen dat er onder de getroffensten doden zijn, waaronder familieleden (Gersons, Huijsman-Rubingh & Olff, 2004; Kiliç & Ulusoy, 2003).

De overeenkomst tussen deze drie onderzoeksgebieden met betrekking tot dreiging is, dat ze aan alle vier aspecten van de definitie voldoen, namelijk: ervaring van dreigende dood,

sterke emoties en gevoelens en beperkte gevoelens van veiligheid en controle. Doordat deze onderzoeksgebieden geheel met de definitie overeenkomen kan er vanuit worden gegaan dat dit de meest ernstige vorm van dreiging zal zijn, met name door de ervaring van de dreigende dood. Deze onderzoeksgebieden zullen om deze reden in de rest van de these het domein extreme dreiging vormen.

1.2 Matige dreiging: gedetineerden, zieken en vluchtelingen

Wanneer mensen in detentie of, als gevolg van een ernstige ziekte, in een ziekenhuis terechtkomen, worden ze uit hun vertrouwde leefomgeving gehaald. Mensen zijn beperkt in wat ze mogen of kunnen doen en soms moeten leefomstandigheden drastisch worden aangepast (Van der Laan, Vervoorn, Van der Schans & Bogaerts, 2008; Motha, Sethi, Tyagi, & Motha, 2002). Ze zijn afhankelijk van het dagritme en de regels van de gevangenis of het ziekenhuis en zijn niet of nauwelijks in staat zelf beslissingen te nemen. Privacy behoort tot het verleden en partner en familie ziet men nauwelijks en dan slechts op gestelde tijden (Motha et al., 2002). Ook mensen die naar een ander werelddeel vluchten krijgen met dreiging te maken. Zij ervaren vaak heftige emoties als angst en hulpeloosheid door de situatie. Mensen die gevlucht zijn verkeren in grote onzekerheid over de toekomst doordat asiel aangevraagd moet worden en zij niet weten of dit toegekend wordt. Er kan geen controle op dit proces worden uitgeoefend. Deze mensen kunnen zonder verblijfsvergunning niet werken of naar school en moeten in het asielzoekerscentrum blijven, waardoor beperkte bewegingsvrijheid wordt ervaren. Contact met familie is vaak niet mogelijk.

Gezien de aspecten, te weten de ervaring van een beperkte bewegingsvrijheid, geen controle over de situatie hebben en de ervaring van sterke gevoelens en emoties komen de drie bovengenoemde onderzoeksgebieden in mindere mate overeen met de definitie van dreiging. Deze onderzoeksgebieden vormen gezamenlijk het domein matige dreiging.

1.3 Milde dreiging: expats

Wanneer mensen in een ander land en/of werelddeel komen te wonen of werken moeten zij zich aan nieuwe culturen en omstandigheden aanpassen (Selmer, 2001). Vaak zijn familieleden in het thuisland achtergebleven en is er maar weinig contact met hen. Dit onderzoeksgebied komt op twee aspecten overeen met de definitie van dreiging, namelijk de ervaring van emoties en gevoelens van hulpeloosheid. De emoties en gevoelens doen zich met name voor wanneer mensen niet in staat zijn zich aan te passen aan de nieuwe situatie. Deze belevingen kunnen in mindere mate dan bijvoorbeeld bij gijzelingen en rampen, als

dreigend worden ervaren. Doordat deze aspecten van dreiging minder ernstig zijn, zal dit onderzoeksgebied het domein milde dreiging vormen.

1.4 Fasering

De crisistheorie van Lindemann (Lindemann, 1944; Gersons, 1981) maakt duidelijk dat effecten als gevolg van een crisis niet allemaal op hetzelfde moment voorkomen, maar dat het een verloop in de tijd is. Een studie van Gersons et al. (2004) laat een fasering in de tijd zien die tijdens een crisissituatie in het algemeen optreedt. Er worden vier fasen doorlopen: tijdens de eerste 24 tot 26 uur na de voltrekking van de crisis, doorlopen mensen de *impactfase*. Tijdens deze fase komen gevoelens van ongeloof, verbijstering en woede naar boven (Aksaray, Kortan, Erkaya, Yenilmez & Kaptanoglu, 2006). Mensen zoeken steun bij elkaar en bij hulpverleners en krijgen de behoefte om te praten. In de daaropvolgende fase, de *honeymoonfase*, ontwikkelen mensen sterke gevoelens van verbondenheid met zowel medegetroffenen als niet getroffen. Hierdoor wordt voorkomen dat mensen zich aan hun lot overgelaten voelen. Na ongeveer drie weken na de voltrekking van de crisis volgt de *desillusiefase*, waarin mensen moeten proberen hun 'oude leven' op te pakken. Veel mensen hebben tijdens deze fase het gevoel er alleen voor te staan. Depressie of posttraumatische stress-stoornis kunnen tijdens deze fase ontstaan (Bland, O'Leary, Farinero, Jossa & Trevisan, 1999; Gersons et al., 2004; Kiliç & Ulusoy, 2003; Lazaratou, Paparrigopoulos, Galanos, Psarros, Dikeos & Soldatos, 2008; Seplaki, Goldman, Weinstein & Lin, 2006). De laatste fase is de *re-integratiefase*. Tijdens deze fase raken de mensen weer gewend aan hun dagelijkse ritme (Gersons et al., 2004). In deze literatuurstudie wordt geprobeerd om de effecten van dreiging volgens dit model in kaart te brengen.

1.5 Coping

In de literatuur over stress is coping een veelbesproken methode om met stress om te gaan. Stress is een effect dat optreedt na een crisissituatie en is inherent aan het ervaren van dreiging (Nijdam et al., 2008). Om met stress als gevolg van een bedreigende situatie om te kunnen gaan, kan coping worden toegepast (Holahan, Ragan & Moos, 2004). Onder coping wordt in deze studie verstaan: *de poging van een persoon om zich aan te passen aan stress door veranderingen aan te brengen in de situatie (bijv., door uitgesproken meningen te herzien), de denkwijze over de dreiging of de emotionele reactie daarop*' (Nijdam et al., 2008). Er bestaan veel verschillende manieren van coping. Zo is er in de huidige literatuur veel aandacht voor probleem- en emotiegerichte coping (Aldwin & Yancura, 2004). Er zijn

ook studies die niet volgens deze indeling werken, maar bijvoorbeeld kijken naar sociale steun (Aldwin & Yancura, 2004). Een probleem met deze verschillende strategieën is dat deze allemaal slechts een klein deel van de bruikbare copingstrategieën belichten. Een recente meta-analyse integreert de verschillende copingstrategieën die in de literatuur worden beschreven, waardoor er een veel completere weergave van beschikbare strategieën weergegeven wordt (Connor-Smith & Flachsbart, 2007). Daarbij worden de verschillende copingstrategieën volgens een bepaalde hiërarchie gestructureerd. Door een deel van de hiërarchie te gebruiken in deze these is het mogelijk literatuur over coping tijdens stressvolle en crisissituaties te bundelen (voor een overzicht zie Connor-Smith & Flachsbart, 2007, p. 1082). Op deze wijze hopen we het inzicht te vergroten hoe bedreigde burgers met dreiging omgaan en of dit verschilt per fase waarin zij dreiging ervaren.

De belangrijkste strategieën in deze hiërarchie zijn ‘engagement’ versus ‘disengagement’ coping. In deze these worden deze strategieën verder aangeduid met *betrokken* (‘engagement’) en *onthechtende* (‘disengagement’) coping. De keuze voor een van de twee strategieën wordt vooral bepaald door het gevoel al dan niet controle te kunnen uitoefenen op de situatie. Bij betrokken coping wordt controle uitgeoefend op emoties of op de ongewenste situatie, in tegenstelling tot de onthechtende coping waarbij men zich distantieert van zijn emoties of van de ongewenste situatie. Emotiegerichte coping kan onderverdeeld worden bij onthechtende coping, omdat emotiegerichte coping net als onthechtende coping de strategieën vermijding, ontkenning en hopen omvat (Connor-Smith & Flachsbart, 2007). Betrokken coping kan vervolgens verder opgedeeld worden in primaire en secundaire coping. Met behulp van *primaire coping* wordt geprobeerd de situatie of de emoties te veranderen. Probleemgerichte coping en sociale steun kunnen onder deze categorie worden ingedeeld (Connor-Smith & Flachsbart, 2007). Met behulp van *secundaire coping* probeert iemand zich aan te passen aan de ongewenste situatie of emoties. In de meta-analyse worden nog meer copingstrategieën besproken. In deze these wordt alleen naar betrokken en onthechtende coping gekeken, omdat deze vormen de copingstrategieën uit de gevonden literatuur omvatten. Een samenvatting van deze hiërarchie is in onderstaande tabel terug te vinden (zie Tabel 1; op basis van Connor-Smith & Flachsbart, 2007).

Tabel 1: Copinghiërarchie op basis van Connor-Smith & Flachsbart, 2007

Copingstrategie	Definitie
Betrokken coping	Een brede categorie waarbij benaderingsgeoriënteerde reacties gericht zijn op de dreiging of op iemands emotieregulatie en uitdrukkingsstrategieën.
Primaire coping	Actieve poging om een slechte situatie of iemands emotionele reactie te controleren of te veranderen.
Probleem oplossen	Actieve poging om een dreiging met behulp van planning, generatie van een mogelijke oplossing, logische analyse en evaluatie van opties, implementatie van oplossingen en taakgerichte organisatie te verhelpen.
Instrumentele steun	Probleemgerichte sociale steun, waaronder vallen hulp zoeken, hulpmiddelen gebruiken of advies over mogelijke oplossingen op problemen verkrijgen.
Emotionele steun	Emotiegerichte sociale steun waaronder troost zoeken, empathie en verbondenheid met anderen vallen.
Gemengde sociale steun	Een combinatie van instrumentele en emotionele steun.
Emotieregulatie	Actieve poging om negatieve emoties te verminderen door middel van gecontroleerd gebruik van strategieën als ontspanning.
Secundaire coping	Poging tot aanpassing aan dreiging om een betere aansluiting te creëren tussen de persoon en de omgeving.
Afleiding	Een tijdelijke pauze nemen in een stressvolle situatie door middel van de uitvoering van een leuke activiteit. Afleiding is NIET het vermijden of ontkennen van problemen.
Cognitieve herstructurering	Een meer positieve of realistische manier vinden om over een slechte situatie na te denken, het van de positieve kant te bekijken, de voordelen te herkennen die zich voordoen door de situatie (persoonlijke groei) of de humoristische kant van de stressor in te zien.
Acceptatie	Inzien dat aspecten van de stressor niet te veranderen zijn. Leren te leven met dreiging en de beperkingen daarvan, een gevoel van begrip ontwikkelen.
Onthechtende coping	Een brede categorie van reacties die afgewend wordt van de stressor of de reactie daarop. Vanuit een historisch oogpunt gezien omvat brede terugtrekking schalen met afleiding, middelengebruik of symptomen van leed.
Smalle onthechting	Terugtrekkende reacties, exclusief afleiding, middelengebruik en symptomen van leed.
Vermijding	Pogingen om het probleem, herinneringen aan het probleem of emoties gerelateerd aan het probleem te vermijden.
Ontkenning	Actieve pogingen om een probleem te ontkennen of vergeten, je emotionele reactie voor jezelf of voor anderen te verbergen.
Hopen	Hopen om op wonderbaarlijke wijze gered te worden uit de situatie, te verdwijnen, fantaseren over ongebruikelijke uitkomsten, hopen dat jijzelf of de situatie radicaal veranderen.

2. Methode

2.1 Zoekstrategie

Voor het literatuuronderzoek zijn de databases Scopus, Scirus, Google Scholar, Web of Science en Psycinfo gebruikt. In deze databases zijn artikelen gezocht over psychologische effecten ten gevolge van dreigende gebeurtenissen. In Tabel 2 is te zien welke zoektermen zijn gebruikt in de databases. Naast de databases is ook gebruik gemaakt van de bijbehorende referenties van de gevonden artikelen.

Tabel 2: Termen gebruikt voor literatuuronderzoek

Onderzoeksgebieden	Gebruikte databases	Zoektermen
Bedreigde politici	Scirus en Google Scholar	'bedreigde politici' AND 'psychologische effecten'
Gegijzelden en slachtoffers van kidnapping	Psycinfo; Scopus; Web of Science	'hostage' OR 'sieges' OR 'kidnapping' AND 'effects'; 'hostage' OR 'sieges' OR 'kidnapping' AND 'coping'; 'hostage' OR 'sieges' OR 'kidnapping' AND 'adjustment'; 'hostage' AND 'family effects'; 'hostage' OR 'sieges' OR 'kidnapping' AND 'experience'
Getroffenen van rampen	Web of science	'natural disasters' AND 'psychological effects'
Gedetineerden	Psycinfo; Scopus; Web of Science	'detention' AND 'psychological adjustment' OR 'psychological effects' OR 'coping';
Vluchtelingen	Scopus; Web of Science	'refugee' OR 'asylum seeker' AND 'psychological adjustment' OR 'psychological adjustment' OR 'coping'
Zieken	Scopus; Web of Science	'illness' AND 'psychological effects' OR 'psychological adjustment'
Expats	Scopus	'expats' AND 'psychological effects' OR 'psychological adjustment' OR 'isolation'; 'expatriate' AND 'psychological effects' OR 'psychological adjustment'
Coping	Psycinfo; Scopus; Web of Science	Zie bovenstaande domeinen

2.2 Beoordelingscriteria

2.2.1 Criteria voor de kwaliteitsbeoordeling

Voor het beoordelen van de kwaliteit van de artikelen is gebruik gemaakt van artikelen uit *Institute for Scientific Information*-tijdschriften (*ISI*-tijdschriften) met een *impactfactor* hoger dan 1. Dit zijn tijdschriften met een bepaald wetenschappelijk niveau. Indien de toewijzing van de *impactfactor* van het tijdschrift lager was dan 1, werden deze uitgesloten tenzij het artikel van grote meerwaarde was voor het onderzoek. Daarmee wordt bedoeld dat ze aanvullende informatie over dreiging verschaffen die niet in de overige studies is vermeld. Naast deze artikelen is gebruik gemaakt van kwaliteitscriteria (Cochrane Handbook for

Systematic Reviews of Interventions 4.2.6., 2006). Voor de criteria voor niet-experimentele studies wordt gekeken naar de validiteit van de studie en de vertekening van het beeld in onderzoeksresultaten. In deze literatuurstudie is voornamelijk gekeken naar surveys en interviews. Daarom kan alleen worden gekeken naar systematische uitval van personen in een onderzoek. Door het soort meegenomen studies is de systematische uitval erg laag. Er kan dus niet op basis van de stricte definitie van de kwaliteitskenmerken worden beoordeeld. Echter, vanwege het belang van meer inzicht in de psychologische effecten van dreiging die deze studies mogelijk verschaffen, worden ruimere criteria gebruikt voor deze literatuurstudie. Bijv. of de gebruikte vragenlijsten betrouwbaar en valide zijn, of de verkregen informatie anoniem is verwerkt, of een toestemmingsverklaring formulier is ingevuld en of er een hoog responspercentage is. Als laatste kan worden gekeken of de interviews en vragenlijsten door personen zijn afgenomen, anders dan de onderzoekers zelf. Van alle studies ligt het responspercentage tussen de 50-90%. Verder zijn de gebruikte vragenlijsten allemaal valide en betrouwbaar. Bij negen studies zijn de gegevens vertrouwelijk en/of anoniem verwerkt en is het toestemmingsverklaring formulier ingevuld (Aksaray et al., 2006; Brans et al., 2002; Favaro et al., 2000; Florkowski & Fogel, 1999; Giebels et al., 2005; Kiliç et al., 2003; Lazaratou et al., 2008; Van der Ploeg & Kleijn, 1989; Rasch, 1981). Bij drie studies zijn de deelnemers aselekt uit een grotere populatie getrokken (Bland et al., 1996; Hwang et al., 2007; Kiliç et al., 2003). Bij drie studies is gebruik gemaakt van personen, anders dan de onderzoekers om de verkregen informatie te verwerken (Favaro et al., 2000; Giebels et al., 2005; Kiliç & Ulusoy, 2003). Bij twee van de studies waar een interview werd afgenomen (Aschkar & Kenny, 2008; Lazaratou et al., 2008) zijn de vragen vooraf vastgesteld, zodat geen verschillen gecreëerd worden voor de deelnemers.

2.2.2 In- en exclusiecriteria

Studies zijn gebruikt voor het literatuuronderzoek wanneer er sprake was van de volgende aspecten: 1) personen moeten een dreigende gebeurtenis hebben ervaren; 2) en moeten zich in een situatie hebben bevonden waarop ze geen controle konden uitoefenen; 3) en/of moeten sterke emoties en gevoelens hebben ervaren; 4) en/of moeten gevoelens van onveiligheid hebben ervaren. Bij het onderwerp coping zijn studies meegenomen, wanneer sprake was van copingstrategieën die toegepast werden: 1) in bedreigende situaties die voldeden aan één van de hierboven genoemde aspecten ; 2) in situaties waarbij mensen de denkwijze of de ervaren emoties als reactie van de dreiging proberen aan te passen; 3) of wanneer er sprake was van zogenaamde laboratoriumstudies waarin een stressvolle of crisissituatie werd nagebootst.

Studies die voldeden aan het laatste aspect zijn meegenomen, omdat deze waardevolle informatie over de subcategorieën van onthechtende en betrokken copingstrategieën verschaffen.

Studies zijn uitgesloten wanneer het geen artikelen uit *ISI*-tijdschriften betrof met een *impactfactor* hoger dan 1 en/of niet voldeden aan de ruimere kwaliteitscriteria, er geen sprake was van dreiging of wanneer het geen Engels- of Nederlandstalige studie betrof. Ook zijn geen studies meegenomen waarin kinderen onder de twaalf jaar deelnamen, omdat er aanwijzingen zijn dat met name jonge slachtoffers andere processen doorlopen (Liber, Faber, Treffers & Van Loey, 2008; Jones & Ollendick, 2005).

3. Resultaten

3.1 Zoekresultaten

Met behulp van de zoektermen die in het methodedeel zijn beschreven, zijn meerdere studies per domein gevonden. Na het lezen van de artikelen bleken niet alle artikelen geschikt, met name vanwege het ontbreken van een beschrijving van de psychologische effecten van dreiging. Uiteindelijk zijn 44 studies meegenomen, waarvan 17 uit het domein extreme dreiging, 12 uit het domein matige dreiging en 15 uit het domein milde dreiging.

3.2 Onderzoekskenmerken

3.2.1 Deelnemers

Het aantal deelnemers per studie verschilde erg. In het domein extreme dreiging varieerde het aantal deelnemers van 5 tot 381, in het domein matige dreiging tussen 16 en 1530 en in het domein milde dreiging varieerde het aantal deelnemers van 43 tot 343. Het aantal deelnemers dat participeerde in de studies naar coping, varieerde van 46 tot 33094 deelnemers.

Bij alle studies, op twee na, waren de deelnemers volwassenen. Dit waren de studies van Van der Laan et al. (2008) en van Askar & Kenny (2008) over gedetineerde adolescenten uit het domein matige dreiging.

3.2.2 Type studie

Er zijn verschillende typen studies meegenomen. Bij het overgrote deel van de studies (37) heeft men vragenlijsten laten invullen, betrekking hebbend op psychologische effecten. Naast het laten invullen van deze vragenlijsten, werden getroffen ook vaak geïnterviewd (8). Verder zijn 9 reviews (evaluaties van gelijksoortige studies), 6 effectstudies (studies naar een bepaald effect), 1 pilotstudie (voorstudie) en 1 meta-analyse (analyse van gelijksoortige studies) gebruikt voor deze literatuurstudie. Een overzicht van de onderzoekskenmerken staat in Tabel 3 en 3a.

Tabel 3: Onderzoeksgegevens van het domein extreme dreiging, matige dreiging en milde dreiging

Domein	Onderzoeksgebied	Auteur(s)	Deelnemers (N)	Beschrijving van deelnemers	Type studie
Extreme dreiging	R	Aksaray, Kortan, Erkaya, Yenilmez & Kaptanoglu, 2006	184	Patiënten die behandeld worden na klachten als gevolg van de aardbeving	Survey
	R	Bland et al., 1996	772	Mannelijke fabrieksmedewerkers uit getroffen aardbevingsgebied	Survey
	G	Cantor & Price	-	-	Review
	G	Easton & Turner, 1991	381	Gegijzelde Britse burgers in Koeweit	Survey
	R	Eustace, Macdonald & Long, 1999	118	Geëvacueerden uit het getroffen aardbevingsgebied die voor financiële hulp aangemeld zijn	Survey
	G	Favaro, Degortes, Colombo & Santonastaso, 2000	24	Slachtoffers van kidnapping uit Italië	Interview
	R	Gersons, Huijsman-Rubingh & Olf, 2004	-	-	Review
	G	Giebels, Noelanders & Vervaeke, 2005	11	Recentelijk gegijzelde of gekidnapte	Interview
	R	Kiliç, Özgüven & Sayil, 2003	82	Overlevenden van de aardbeving die in overlevingskamp verblijven	Survey
	R	Kiliç & Ulusoy, 2003	430	Overlevenden van de aardbeving, verdeeld in twee groepen, groep 1:N=282 groep 2: N= 148	Survey
	R	Lazaratou et al., 2008	121	Overlevenden van een aardbeving	Interview
	G	Navia & Ossa, 2003	213	Getroffenen van economische kidnapping	Survey
	G	Van der Ploeg & Kleijn, 1989	138	Slachtoffers van verschillende kapingen in Nederland	Survey
	G	Saab, Chaaya, Doumit & Farhood, 2003	118	Libanese oorlogsgegijzelden	Effectstudie
	R	Seplaki et al., 2006	1160	Slachtoffers van een aardbeving	Survey
	G	Speckhard et al., 2005	11	Getroffenen van terroristische gijzelingsacties	Interview
	G	Turnbull, 1997	-	-	Review

G: gegijzelden en slachtoffers van kidnapping, R: slachtoffers van rampen, D: gedetineerden, Z: zieken, V: vluchtelingen, E: expats

Tabel 3: Onderzoeksgegevens van het domein extreme dreiging, matige dreiging en milde dreiging (vervolg)

Domein		Auteur(s)	Deelnemers (N)	Beschrijving van deelnemers	Type studie	
Matige dreiging	D	Arrigo & Bullock, 2008	-		Review	
	D	Askar & Kenny, 2008	16	Mannelijke adolescenten in detentie	Interview	
	D	Bonta & Gendreau, 1990	-		Review	
	Z	Brans, Van den Eynde, Audenaert, Vervaet, Van Daele, Van Heeringen & Dierckx, 2002	48	Patiënten die geïsoleerd in het ziekenhuis lagen voor radionuclidetherapie	Survey	
	V	Van Dijk, Kortmann, Kooyman & Bot, 1999	18	Vluchtelingen die behandeld worden	Survey	
	V	Hwang, Xi, Cao, Feng & Qiao, 2007	1530	Vluchtelingen en niet-migranten uit hetzelfde gebied	Survey	
	D	Van der Laan et al., 2008	-	Mannelijke adolescenten in detentie	Review	
	Z	Motha et al., 2002	-	-	Review	
	D	Nieland, McCluskie & Tait, 2001	88	Mannelijke gedetineerden	Effectstudie	
	D	Rasch, 1981	53	Mannelijke gedetineerden	Survey	
	V	Rioli, Savicki & Cepani, 2002	112	Vluchtelingen	Survey	
	V	Silove, Steel, McGorry, Miles & Drobny, 2002	107	Vluchtelingen	Survey	
	Milde dreiging	E	Arieli, 2007	30	Vrouwen van expats in China	Effectstudie
		E	Fenner & Selmer, 2009	174	Expats	Survey
		E	Florowski & Fogel, 1999	250	Expats	Survey
E		Flytzani & Nijkamp, 2008	43	Expats	Effectstudie	
E		Herleman, 2008	104	Expats	Pilot studie	
E		Herman & Tetrick, 2009	282	Expats	Effectstudie	
E		Kupka & Cathro, 2007	141	Expats met vrouw	Survey	
E		Selmer, 1998	343	Expats	Survey	
E		Selmer, Torbiörn & Leon, 1998	-	Expats	Effectstudie	
E		Selmer, 2001	154	Expats	Survey	
E		Selmer, 2002	343	Expats	Survey	
E		Selmer, 2004	154	Expats	Survey	
E		Selmer & Fenner, 2009	174	Expats	Interview	
E		Stahl & Caligiuri, 2008	116	Expats	Interview	
E		Swagler & Jane, 2005	125	Expats	Survey	

E	Van der Zee & Haaksma, 2007	104	Expats	Survey
---	-----------------------------	-----	--------	--------

G: gegijzelden en slachtoffers van kidnapping, R: slachtoffers van rampen, D: gedetineerden, Z: zieken, V: vluchtelingen, E: expats

Tabel 3a: Onderzoekskenmerken van coping

Auteur	Deelnemers	Beschrijving van deelnemers	Type studie
Beutler, Moos & Lane, 2002	-	-	Review
Bolger & Schilling, 1991	339	Deelnemers die stressvolle gebeurtenissen meemaakten	Interview
Cairns & Wilson, 1989	430	Inwoners die te maken krijgen met politiek geweld	Survey
Carver, Weintraub & Scheier, 1989	117	Studenten	Survey
Connor-Smith & Flachsbart, 2007	33094	Deelnemers aan verschillende studies	Meta-analyse
Chung, Dennis, Easthope, Werrett & Farmer, 2005	148	Indirecte slachtoffers van een trein- of vliegtuigramp; N=82 van vliegtuig en N=66 van trein en een controlegroep van N=90	Survey
Ebrahimi-Nejad & Ebrahimi-Nejad, 2006	86	Slachtoffers van de aardbeving met psychologische klachten	Survey
Leong, 2007	238	Experimentele groep: N=116 studenten, controlegroep: N=122	Survey
LeonKanfer, Hoffman & Dupre, 1991	12	Leden van het expeditieteam	Survey
O'Brien & DeLongis, 1996	270	Studenten	Survey
Riulli, Cepani & Savicki, 2002	112	Vluchtelingen	Survey
Scheier, Weintraub & Carver, 1986	391	Studie 1:N= 291 studenten, studie 2: N=100 studenten	Survey
Zeidner & Ben-Zur, 1991	600	Inwoners die dreiging van bominslagen ervaren	Survey

3.3 De psychologische effecten van dreiging

Op basis van de gevonden literatuur over dreiging wordt duidelijk dat de definitie van dreiging erg breed is. Dreiging kan verschillende vormen aannemen. Zo kan dreiging waarin sprake is van dreigende dood, beperkte controle over de situatie en heftige emoties en gevoelens, worden getypeerd als extreem. Dreiging waar sprake is van controleverlies en de ervaring van heftige emoties en gevoelens, kan worden getypeerd als matige dreiging. Dreiging waarbij emoties en gevoelens worden ervaren, kan worden getypeerd als milde dreiging (Bovenkerk et al., 2005). Een overzicht van de in de literatuur gevonden effecten van dreiging is te vinden in Tabel 4. De effecten zijn ingedeeld in de volgende clusters: emoties, psychologische reactie, sociale steun en lange termijn effecten. Het cluster *emoties* omvat alle emoties die een persoon kan ervaren tijdens dreiging. Het cluster *psychologische reactie* omvat mogelijke psychologische reacties op een gebeurtenis, zoals gevoelens van paniek en onzekerheid, maar ook verlies van zelfbeeld en identiteit. Het cluster *sociale steun* omvat de soorten gemis en gebrek aan sociale contacten en ondersteuning die mensen tijdens dreiging kunnen ondervinden. Tot slot gaat het cluster *lange termijn effecten* in op klachten en stoornissen die optreden en zich voortzetten op lange termijn als gevolg van het zich niet kunnen aanpassen aan de situatie. Dat wil zeggen dat deze stoornissen vaak pas enkele maanden na de gebeurtenis optreden (DSM-IV-TR, 2000).

Tabel 4: De psychologische effecten van dreiging per domein

Domein	Onderzoeksgebied	Emotie	Psychologische reactie	Sociale steun	Lange termijn effecten
Extreme dreiging: Dreigende dood, verlies van controle, beperkte bewegingsvrijheid, gevoelens van onveiligheid, onzekerheid over de toekomst	Gegijzelden en slachtoffers van kidnaping	Angst voor de dood, woede, schaamte	Paniek, onzekerheid over de toekomst, schuld, ongelooft, spanning, vernedering, haat, hulpeloosheid, isolatie, verveling, verlies van controle, identiteit en zelfbeeld	Gemis familie	Posttraumatische stressstoornis, depressie
	Slachtoffers van rampen	Angst voor de dood, woede, hostiliteit, verdriet	Paniek, hulpeloosheid, ongelooft, verbijstering, onzekerheid over de toekomst, gevoel van onveiligheid en verlies van controle		Posttraumatische stressstoornis, depressie
Matige dreiging: Verlies van controle en beperkte bewegingsvrijheid, en onzekerheid over de toekomst	Vluchtelingen	Angst, woede, hostiliteit, schaamte,	schuld, verraad, isolatie, onzekerheid over de toekomst	Gebrek aan sociale steun en contacten, gemis familie	Posttraumatische stressstoornis, depressie
	Gedetineerden	Angst, woede, schaamte, verdriet	Frustratie, schuld, paniek, verveling, verlies van controle en autonomie, ongelooft, trots	Gebrek aan sociale steun en contacten, gemis familie	Depressie, impulscontrolestoornis
	Zieken	Angst, woede	Zorgen, vernedering, ontkenning, hulpeloosheid, isolatie, verlies van controle, rouw, onzekerheid over de toekomst	Gebrek aan sociale contacten, gemis familie	Depressie
Milde dreiging: Aanpassingsvermogen	Expats	Angst, vrolijkheid	Spanning, verveling, verlies van identiteit	Alleen voelen, gebrek aan sociale steun	Depressie

Zoals in Tabel 4 te zien is krijgen mensen in alle onderzoeksgebieden te maken met emoties. De sterkte van deze emoties varieert alleen tussen de gebieden. Emoties uit de gebieden gijzelingen, kidnapping en rampen komen overeen, evenals de emoties uit de gebieden gedetineerden, zieken en vluchtelingen. Bij al deze onderzoeksgebieden worden angst en woede ervaren, maar bij de onderzoeksgebieden gijzelingen, kidnapping en rampen zijn deze emoties sterker doordat angst voor de dood wordt ervaren. Deze opsplitsing tussen de onderzoeksgebieden blijkt ook terug te vinden bij psychologische reacties, sociale steun en lange termijn effecten. Op basis van Tabel 4 kan geconcludeerd worden dat de overeenkomst tussen de gevonden psychologische effecten de indeling van de domeinen extreem, matig en mild ondersteunt. Naarmate dreiging extremere vormen aanneemt, lijken de ernst en de mate van de effecten toe te nemen. Zo is te zien dat het aantal ervaren psychologische effecten bij het domein extreme dreiging groter is dan bij matige en milde dreiging. Bovendien is de hevigheid van de effecten ook groter. Bij extreme dreiging worden paniek en gevoelens van ongelooft ervaren, bij matige en milde dreiging zorgen, frustratie of spanning.

Tussen de verschillende domeinen bestaat ook een mate van overeenkomst in effecten. Allereerst is op basis van de indeling extreme, matige en milde dreiging te zien dat bij deze domeinen duidelijk negatieve *emoties* aanwezig zijn op het moment dat de initiële dreiging wordt ervaren. Deze emoties stellen iemand in staat te reageren op dreiging en worden, naarmate de tijd vordert, minder negatief. Echter, duidelijk wordt dat deze emoties niet bij alle domeinen even heftig zijn en dat deze naarmate het proces vordert ook kunnen verschillen. Dit lijkt te maken te hebben met de ernst van de dreiging. Bij extreme dreiging worden verderop in het proces nog steeds negatieve emoties ervaren, al zijn deze minder heftig dan aan het begin van het proces. Uit de literatuurstudie blijkt dat dit met name komt door onzekerheid over de toekomst. Deze onzekerheid over de toekomst wordt ook bij matige dreiging ervaren, maar is minder extreem door het ontbreken van een dreigende dood. Daarom zullen de ervaren emoties bij dit domein verderop in het proces minder negatief zijn dan bij extreme dreiging. Wanneer er geen sprake is van onzekerheid over de toekomst, zullen in de loop van de tijd geen negatieve maar positieve emoties worden ervaren. Deze positieve emoties worden verderop in het proces ook bij milde dreiging ervaren en worden met name veroorzaakt door het positieve toekomstperspectief dat mensen hebben. Wanneer mensen dus meer zekerheid over de toekomst denken te hebben, zullen ze meer positieve emoties ervaren. Op basis van de gegevens uit het literatuuronderzoek kan dus geconcludeerd worden dat mensen emotioneel verschillend lijken te reageren op dreiging afhankelijk van de

ernst en dat de (on)zekerheid over de toekomst het verloop van het emotionele proces beïnvloedt.

Uit het cluster *psychologische reactie* is af te leiden dat deze effecten zich ook in meer of mindere mate kunnen voordoen. Uit de literatuur blijkt dat de mate en ernst van effecten afhankelijk zijn van de bewegingsvrijheid en controle die iemand ervaart. Wanneer mensen extreme dreiging ervaren verkeren ze, tegen hun wil in, in een vaak onbekende situatie waar ze beperkte bewegingsvrijheid en controle ervaren. Bij milde dreiging behouden mensen zelf de controle over de situatie en hebben ze meer bewegingsvrijheid (Favaro, Degortes, Colombo & Santonastaso, 2002). Deze bevindingen uit de literatuur laten zien dat de psychologische effecten worden beïnvloed door de ernst van dreiging en de bewegingsvrijheid en controle die mensen tijdens deze situatie ervaren. Er lijkt ook nog een andere factor van invloed te zijn, namelijk de situatie zelf. Binnen de domeinen bestaan namelijk verschillen tussen de onderzoeksgebieden. Bij extreme dreiging is te zien dat slachtoffers van rampen niet te maken krijgen met psychologische reacties als isolatie, verveling, gevoelens van haat, vernedering, verlies van identiteit of zelfbeeld. Uit de literatuurstudie lijkt naar naar voren te komen dat dit te maken heeft met de situatie waarin personen zich tijdens dreiging bevinden. Bij gegijzelden en slachtoffers van kidnaping zijn mensen afhankelijk van een partij die de dreigende situatie in stand houdt (zgn. ‘dreigende partij’), namelijk de gijzelaars of kidnappers. Van een dergelijke situatie is bij rampen geen sprake. Ook bij matige dreiging bestaan verschillen. De psychologische reactie schuld wordt bij twee van de drie onderzoeksgebieden ervaren. Uit de literatuurstudie blijkt dit te verklaren te zijn door de eigen keuze die de persoon heeft gemaakt in de situatie, waardoor zelfverwijt kan worden ervaren (Van der Laan et al., 2008). Niet alleen de ernst en mate van de psychologische effecten, de beperkte bewegingsvrijheid en het gevoel van controle lijken van invloed te zijn op dreiging. Ook de situatie waarin mensen zich bevinden tijdens dreiging en de mogelijkheid om eigen keuzes te maken tijdens dit proces lijken van invloed te zijn.

Tijdens dreiging kan ook gebrek aan *sociale steun* worden ervaren. Mensen zijn tijdens dreiging, doordat de situatie dit niet toelaat, onvoldoende of niet in staat familieleden en vrienden zelf op te zoeken. Bij matige en milde dreiging is het nog wel mogelijk dat familieleden en vrienden zelf contact zoeken, op voorwaarde dat ze zich aanpassen aan de situatie en zich aan eventuele regels houden. Bij de meer extremere vormen van dreiging kunnen familie en vrienden ook geen contact zoeken. Door de mogelijkheid tijdens matige en milde dreiging sociale steun te ontvangen, zullen mensen in deze situatie zich meer op sociale contacten richten. Echter, wanneer zij hierin geen voldoening vinden wordt gebrek aan

sociale steun ervaren. Het gebrek aan sociale steun lijkt dus met name afhankelijk te zijn van de mogelijkheid om sociale steun te ontvangen en de bewegingsvrijheid en controle die iemand over de situatie heeft. Deze factoren zijn afhankelijk van de ernst van de dreiging. Sociale steun blijkt ook gebruikt te worden als een soort copingstrategie om met dreiging om te gaan. Hierop zal later op worden ingegaan.

Tot slot komt uit de tabel naar voren dat bij extreme dreiging meer *lange termijn effecten* worden ontwikkeld. Uit de literatuurstudie blijkt dat de mate en de ernst van de psychologische effecten invloed hebben op de ontwikkeling van de lange termijn effecten (Aksaray et al., 2006; Lazaratou et al., 2008). Doordat bij extreme dreiging in de eerder genoemde clusters meer en ingrijpender psychologische effecten worden ervaren, worden meer lange termijn effecten gevonden bij extreme dreiging dan bij milde dreiging. Alleen bij detentie blijken impulscontrolestoornissen voor te komen. Bij impulscontrolestoornissen bestaat het onvermogen een impuls, drang of verleiding te weerstaan, die schadelijk is voor de persoon zelf of voor anderen (DSM-IV-TR, 2000). Uit de literatuur komt naar voren dat gedetineerden vaak impulsiever zijn dan niet-gedetineerden en dat zij door deze impulsiviteit in problemen raken en opgepakt worden (Arrigo & Bullock, 2008; Van der Laan et al., 2008). Dit kan zich tijdens detentie verder ontwikkelen tot een impulscontrolestoornis.

Samengevat blijkt dat de ernst van de dreiging de mate en de ernst van de psychologische effecten bepaalt dat er een wisselwerking tussen alle deze effecten plaatsvindt en dat deze effecten niet op zichzelf staande fenomenen zijn. Het gevoel van controle, de bewegingsvrijheid en de situatie zelf spelen bij sommige effecten, met name bij psychologische reacties en sociale steun een belangrijke rol. Ten slotte lijken de emoties voornamelijk door (on)zekerheid over de toekomst te worden beïnvloed. De verschillende effecten kunnen elkaar ook opvolgen in de tijd. Hierop zal in de volgende paragraaf nader worden ingegaan.

3.4 De psychologische effecten van dreiging in de tijd

Uit de literatuur blijkt dat de psychologische effecten van dreiging kunnen verschillen in de tijd. De gevonden effecten in deze studie zijn grotendeels in lijn met de fasering volgens Gersons et al. (2004). Echter, op basis van het literatuuronderzoek kunnen een aantal aanvullende opmerkingen worden gemaakt. Allereerst lijkt er geen sprake te zijn van onafhankelijke fasen maar van een continu proces in de tijd, waarbij de fasen in elkaar overvloeien of fasen kunnen worden overgeslagen. Tijdens al deze fasen lijken sterke emoties te kunnen worden ervaren, positief danwel negatief. Uit de literatuur naar expats blijkt dat

wanneer mensen zich moeten aanpassen aan een nieuwe situatie, zij een aantal stadia van emoties doorlopen. Het model dat dit beschrijft is de acculturatiecurve van Hofstede (2001). Gezien het feit dat alle mensen onder dreiging zich in meer of mindere mate moeten aanpassen, lijkt het dus waarschijnlijk dat hun emoties kunnen fluctueren in de tijd. Daarom is in Tabel 5 tevens per domein (extreem, matig, mild), door middel van een curve, aangegeven hoe emoties (positief danwel negatief) worden ervaren (vgl. Hofstede, 2001). Een dergelijke curve kan een waardevolle toevoeging zijn op het model van Gersons et al. (2004) om zo het verloop van emoties gedurende het hele proces van dreiging weer te geven. Daarnaast lijkt een extra fase naar voren te komen uit de literatuurstudie: *de ontkenningfase*. Deze ontkenning wordt tijdens de impactfase al ontwikkeld, maar komt daar niet volledig tot uiting (Motha et al., 2002). Deze ontkenning kan niet onder de honeymoonfase worden ondergebracht, omdat hier de behoefte aan sociale steun centraal staat en er geen sprake is van ontkenning. Ook tussen de desillusiefase en de re-integratiefase lijkt een extra fase te kunnen plaatsvinden: *de depressiefase*. Met name wanneer slachtoffers moeite hebben zich aan te passen aan dreiging en weinig controlegevoel ervaren (Snyder & Ford, 1987; Swagler & Joma, 2005), kunnen depressieve klachten worden ontwikkeld, evenals klachten gerelateerd aan posttraumatische stress-stoornis. Deze fase lijkt vooral bij extremere dreiging voor te komen of wanneer mensen niet kunnen wennen aan de situatie. Deze klachten zijn niet onder te verdelen onder de desillusiefase omdat in deze fase gewenning, gezamenlijk met het identiteitsverlies en gemis van de familie, nog centraal staan. Tijdens de re-integratiefase hoeft bovendien niet alleen depressie te worden ontwikkeld. Iemand kan de situatie ook gaan accepteren. Afhankelijk van de depressiefase kan de re-integratiefase dus twee kanten op gaan, depressie dan wel acceptatie. De fasen zijn terug te vinden in Tabel 5.

Tabel 5: De psychologische effecten van dreiging over tijd

Domein	Onderzoeksgebied	Fase 1 Impactfase	Fase 2 Ontkenningsfase	Fase 3 Honeymoonfase	Fase 4 Desillusiefase	Fase 5 Depressiefase	Fase 6 Re-integratiefase
Extreme dreiging	Gijzelingen en kidnapping	Paniek, ongeloof hulpeloosheid, angst voor de dood	Ontkenning, machteloosheid en verlies van autonomie en vrijheid, haat, vernedering, spanning, verlies van controle		Gewenning aan de situatie, verveling en verlies van identiteit en zelfbeeld	Depressie en posttraumatische stress- stoornis	Aanpassing, gemis familie, depressie, posttraumatische stress- stoornis
	Rampen	+ Paniek, ongeloof, hulpeloosheid, angst voor de dood, verbijstering en woede, - steun zoeken	Onveiligheidsgevoel, verlies van controle, hostiliteit	Verbondenheid met medeslachtoffers	Oude leven oppakken en aan lot overgelaten voelen	Depressie en posttraumatische stress- stoornis	Aanpassing, depressie, posttraumatische stress- stoornis
Matige dreiging	Vluchtelingen en onvrijwillige immigranten	Angst, woede, onzekerheid en hulpeloosheid	Woede, hostiliteit, schuld, verraad, isolatie en verlies van controle	Sociale steun zoeken	Gebrek aan sociale steun en gemis familie	Depressieve en ptss klachten	Aanpassing, depressie, ptss, angststoornis
	Detentie	Angst, verdriet, woede, schaamte, paniek, ongeloof, trots, verminderde gevoelens van controle en autonomie	Verlies van controle, frustratie, schaamte, trots	Contact met medegevangenen zoeken door gebrek aan sociale steun en contacten	Verveling en sociale terugtrekking	Depressieve klachten	Aanpassing, gemis van familie, depressie, impulscontrolestoornis, positieve toekomstgevoelens
	Ziekte	+ Angst, woede, hulpeloosheid - zorgen, vernedering en isolatie	Verlies van controle, hulpeloosheid, rouw, zorgen, vernedering en isolatie	Sociale steun zoeken	Gebrek aan sociale contacten	Depressieve en ptss klachten	Aanpassing, depressie
Milde dreiging	Expats	+ Gevoel van opwinding, vrolijkheid - verlies van controle	Alleen voelen, angst, hulpeloosheid, onzeker, verlies van controle	Sociale steun zoeken door gemis familie	Positieve emoties, verveling en verlies van identiteit	Depressieve klachten	Aanpassing, vrolijkheid, depressie

In Tabel 5 is weergegeven hoe de psychologische effecten zich verhouden tot de gevonden fasen. Te zien is dat er een grote overeenkomst tussen het tijdsverloop per onderzoeksgebied bestaat. Bij de onderzoeksgebieden over gegijzelden, slachtoffers van kidnapping en rampen worden als gevolg van dreiging tijdens de *impactfase* paniek, ongelof, hulpeloosheid en angst voor de dood ervaren. Bij de overige onderzoeksgebieden worden deze effecten in mindere mate ook gevonden gedurende de impactfase. Door gedetineerden wordt tijdens deze fase ongelof ervaren en bij zieken en vluchtelingen hulpeloosheid. Door expats worden de overeenkomstige effecten, als onzekerheid en hulpeloosheid, niet tijdens de impactfase ervaren, maar tijdens de ontkenningfase. Uit de literatuurstudie blijkt dat dit mogelijk komt doordat dreiging hier minder prominent aanwezig is, waardoor allereerst opwinding over de nieuwe situatie wordt ervaren. Pas wanneer mensen daadwerkelijk in de nieuwe dreigende situatie terechtkomen, kunnen effecten als onzekerheid en hulpeloosheid worden ervaren (Arieli, 2007; Hofstede, 2001). De overeenkomsten tussen de onderzoeksgebieden zijn te herleiden naar de indeling extreme, matige en milde dreiging.

Tijdens de *ontkenningfase* wordt verlies van controle bij alle onderzoeksgebieden ervaren, op expats na. Uit de literatuur blijkt dat ontkenning een mechanisme is dat mensen behoedt voor psychologische instorting (Snyder & Ford, 1987). Alleen wanneer een gevoel van controle wordt ervaren, is dit mechanisme niet noodzakelijk. Dit blijkt bij milde dreiging vaak het geval te zijn. Verder lijkt de ernst van dreiging de hoeveelheid psychologische effecten te beïnvloeden. Bij het domein extreme dreiging komen meer effecten voor dan bij milde dreiging. In het domein matige dreiging bestaan verschillen tussen de onderzoeksgebieden tijdens de impact- en ontkenningfase. Mogelijk dat dit te verklaren is door eigen verantwoordelijkheid. Bij detentie is de persoon zelf verantwoordelijk voor de situatie en bij ziekte niet. Ook bij het domein extreme dreiging treedt een verschil op tijdens impactfase en ontkenningfase. Bij gijzelingen en kidnapping hebben mensen te maken met gijzelaars en kidnappers, een zogenaamde ‘dreigende partij’ (Favaro et al., 2002). Bij rampen is dit niet het geval. Hierdoor kunnen mogelijk andere effecten worden ervaren tijdens deze beginfasen.

De *honeymoonfase* lijkt afhankelijk van de ernst van dreiging te worden doorlopen. Bij onderzoeksgebieden waar tijdens de ontkenningfase minder effecten worden ervaren, zal tijdens de honeymoonfase gemis van sociale steun worden ervaren. Eerder werd al duidelijk dat dit waarschijnlijk komt doordat de dreiging minder extreem is, waardoor het mogelijk is om door het gevoel van controle en de bewegingsvrijheid sociale steun te zoeken. Tijdens de honeymoonfase wordt er door mensen geprobeerd sociale steun te zoeken, door bijvoorbeeld

met familie te praten over de gebeurtenis. Doordat bij extreme dreiging mensen niet in staat zijn contact met de buitenwereld te zoeken, is het bij deze vorm van dreiging nauwelijks mogelijk sociale steun te zoeken (Van der Ploeg & Kleijn, 1989; Nijdam et al., 2008).

Tijdens de *desillusiefase* blijkt een zekere gewenning op te treden. Deze gewenning blijkt uit de literatuur eerder op te treden bij milde dreiging dan bij extreme dreiging door het verschil in de ervaren controle over de situatie (Arieli, 2007). Bij alle domeinen treedt mogelijk verveling op. Uit de literatuur blijkt dit samen te hangen met de duur van de dreiging (van der Ploeg & Kleijn, 1989). Wanneer mensen, bijvoorbeeld bij gijzelingen, langere tijd in een vreemde omgeving beperkt zijn in hun doen en laten (Kentsmith, 1982), kan verveling optreden omdat mensen niet weten hoe ze de tijd moeten doorbrengen. Verder blijkt met name bij milde en matige dreiging gebrek aan sociale contacten op te treden omdat hier de mogelijkheid bestaat contact met familieleden te onderhouden. Zowel bij extreme dreiging als bij milde dreiging treedt verlies van identiteit op, bij matige dreiging is hiervan geen sprake.

Uit de *depressiefase* blijkt dat bij alle domeinen depressie ontwikkeld kan worden. Depressie wordt ontwikkeld wanneer mensen niet in staat zijn zich aan te passen aan de situatie (Aksaray et al., 2006). Posttraumatische stress-stoornis doet zich met name bij matige en extreme dreiging voor. Uit studies blijkt namelijk dat hoe meer psychologische effecten voorkomen, hoe groter de kans op ontwikkeling van deze stoornis is (Aksaray et al., 2006; Lazaratou et al., 2008). De depressiefase lijkt samen te hangen met de ontkenningfase. Wanneer tijdens de ontkenningfase meer effecten worden ervaren, lijkt de kans op depressie of posttraumatische stress-stoornis ook toe te nemen.

Het verloop van de *re-integratiefase* is bij alle drie de domeinen overeenkomstig. Wanneer mensen tijdens de depressiefase depressie of posttraumatische stress-stoornis hebben ontwikkeld, duren deze klachten voort tijdens de re-integratiefase. Echter, wanneer er geen klachten worden ontwikkeld tijdens de depressiefase, blijkt uit de literatuur dat mensen zich aan de situatie aanpassen en dat ze de situatie gaan accepteren (Gersons et al., 2004; Motha et al., 2002).

Ook de ervaren *emoties* zijn afhankelijk van de ernst van de dreiging. Bij alle drie de domeinen zijn tijdens de beginfasen negatieve emoties aanwezig, al varieert de heftigheid. Wanneer dreiging extremer is, zijn de ervaren negatieve emoties heftiger, zoals angst voor de dood. Bij milde dreiging worden eerst positieve emoties ervaren en daarna pas de negatieve. Dit blijkt te komen door de opwindings die men in het begin ervaart (Swagler & Jome, 2005). Tijdens de desillusiefase treedt het volgende verschil op. Bij milde dreiging kunnen tijdens

deze fase al positieve emoties worden ervaren, terwijl dit bij de overige domeinen nog niet het geval is, door de ernst van de dreiging. Deze is bij milde dreiging minder prominent aanwezig. Deze positieve emoties kunnen vanaf deze fase voortduren bij milde dreiging. Bij matige dreiging kunnen tijdens de re-integratiefase ook positieve emoties worden ervaren, mits er geen depressie of posttraumatische stress-stoornis wordt ontwikkeld tijdens de depressiefase. Zowel bij milde als matige dreiging worden deze positieve emoties ontwikkeld door een positief toekomstperspectief (Hofstede, 2001; Van der Laan et al., 2008). Bij extreme dreiging worden tijdens de re-integratiefase nog steeds negatieve emoties ervaren, al kunnen deze door gewenning tijdens de desillusiefase minder heftig zijn. Uit de literatuur blijkt dat sociale steun en psychologische reacties, effecten zijn die emoties bij extreme dreiging beïnvloeden. Door verbondenheid met medeslachtoffers en gewenning aan de situatie worden de ervaren negatieve emoties minder heftig (Gersons et al., 2004).

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat er een grote overeenkomst binnen de domeinen bestaat en dat verschillen met name tijdens de impact- en ontkenningfase bestaan, doordat de ernst van de dreiging en de ervaren effecten varieert. Deze effecten lijken later in de tijd overeen te komen. Verder lijken fasen invloed op elkaar te hebben en spelen het gevoel van controle en bewegingsvrijheid, de invloed van een 'dreigende partij', verantwoordelijkheidsgevoelens en iemands toekomstperspectief een rol in de ervaring.

3.5 Copen met dreiging

Om met de psychologische effecten van een stressvolle situatie zoals (levens-) bedreiging om te kunnen gaan, kan men verschillende copingstrategieën toepassen. Op basis van de gevonden literatuur kan er van worden uitgegaan dat er meerdere copingstrategieën bestaan, maar dat niet elke strategie even effectief is. Tussen al deze copingstrategieën bestaan twee gemeenschappelijke overeenkomsten. Dat is het gevoel van controle en van gewenning. Als mensen controle op de situatie kunnen uitoefenen of in ieder geval het gevoel hebben dat ze controle op de situatie kunnen uitoefenen, passen zij over het algemeen meer *betrokken copingstrategieën* toe dan wanneer zij dit gevoel niet hebben. Ditzelfde geldt voor het gevoel van gewenning. Deze twee factoren lijken elkaar ook te beïnvloeden. Wanneer mensen het gevoel hebben dat ze controle over een situatie hebben, stelt dit ze mogelijk ook in staat eerder aan een situatie te wennen en andersom. Door betrokken copingstrategieën toe te passen zijn zij in staat de crisissituatie te veranderen, door de bron hiervan aan te pakken en deze om te zetten naar een meer acceptabele situatie. Als mensen het gevoel hebben geen controle te hebben of uit te kunnen oefenen, zullen zij meer *onthechtende strategieën* zoals

ontkenning toepassen om op deze manier de bijkomende emoties te reguleren. Dit leidt echter niet tot acceptatie. Dit betekent dat voor het omgaan met dreiging het belangrijk is dat mensen een zekere mate van controle over en gewenning aan de situatie ervaren.

De effectiviteit van een copingstrategie lijkt af te hangen van de fase waarin iemand zich tijdens de dreiging bevindt en de ernst van deze dreiging. Met name tijdens de *impactfase* zijn mensen nog niet voldoende in staat op dreiging te reageren, door de heftige negatieve emoties en gevoelens van ongeloof, hulpeloosheid en paniek. Door zich te onthechten van de gebeurtenis, kan een persoon deze effecten voldoende reguleren zodat hij in staat is voldoende afstand van de situatie te nemen. Zo wordt iemand mentaal behoed voor een psychologische instorting. Onthechtende coping stelt iemand tijdens deze eerste fasen dus in staat zich langzamerhand te herstellen van het overweldigende effect dat de dreiging op hun gemoedstoestand heeft. Ook tijdens de *ontkenningsfase* zijn mensen vaak nog niet in staat voldoende te reageren en worden er onthechtende copingstrategieën toegepast om zichzelf te beschermen, met name ontkenning. Bij milde dreiging hebben mensen minder te maken met heftige psychologische effecten, waardoor ze mogelijk gemakkelijker op dreiging kunnen reageren. Ontkenning lijkt nu minder noodzakelijk voor zelfbescherming, waardoor men waarschijnlijk al overgaat naar het zoeken van sociale steun, wat een betrokken copingstrategie is. Echter, tijdens latere fasen zijn mensen beter in staat te reageren op de dreiging, doordat de ervaren emoties en gevoelens kunnen veranderen door een aantal factoren. Deze factoren zijn het zoeken van sociale steun, gewenning aan dreiging en het gevoel van controle. Hier lijkt de sociale steun de overige twee factoren te beïnvloeden. Uit de literatuur blijkt dat onthechtende copingstrategieën dan ineffectief zijn (Snyder & Ford, 1987).

Het zoeken van sociale steun is een ander mechanisme om dreiging te verwerken. *Sociale steun* is een subcategorie van betrokken copingstrategieën en is onderverdeeld onder *primaire coping*. Deze strategie blijkt tijdens de *honeymoonfase* erg belangrijk te zijn om aan de situatie te wennen en deze te kunnen accepteren. Door sociale steun te zoeken, kunnen mensen over dreiging praten. Door te praten kunnen mensen inzicht in dreiging krijgen, waardoor psychologische effecten kunnen verminderen. Echter, tijdens extreme dreiging is het voor mensen vaak niet mogelijk sociale steun te zoeken doordat zij geen controle over de situatie kunnen uitoefenen en beperkt zijn in hun bewegingsvrijheid. Bij matige en milde dreiging geldt dat hoe meer sociale steun kan worden ontvangen, hoe beter met de negatieve emoties en gevoelens kan worden omgegaan. Er kan instrumentele en emotionele steun worden gezocht. *Emotionele steun* wordt met name gezocht wanneer mensen nog niet het

gevoel hebben dat ze controle over de situatie hebben. Door de emotionele steun kan het gevoel van controle worden opgeroepen. Wanneer mensen al wel controle over de situatie ervaren, wordt er vaak *instrumentele steun* gezocht. De *primaire copingstrategie* sociale steun lijkt dus vooral belangrijk voor de overgang van onthechtende copingstrategieën naar *secundaire betrokken copingstrategie* om zo tot acceptatie van de situatie te komen. Wanneer mensen vanaf de honeymoonfase, door het zoeken van sociale steun, in staat zijn om adequaat te reageren op dreiging en over te gaan naar gewenning tijdens de *desillusiefase*, blijken betrokken copingstrategieën effectieve manieren te zijn om met dreiging om te gaan (Snyder & Ford, 1987). Echter, wanneer mensen niet in staat zijn sociale steun tijdens de honeymoonfase te zoeken of niet het gevoel hebben dat ze controle over de situatie hebben, bestaat de kans op ontwikkeling van depressie of posttraumatische stress-stoornis vanaf de *depressiefase*. Dit blijkt meer voor te komen wanneer dreiging extreem is, omdat de mogelijkheid tot het zoeken van sociale steun en het gevoel van controle gering is. Mensen blijven vanaf de depressiefase dan onthechtende copingstrategieën toepassen. Belangrijk is dat uit het literatuuronderzoek naar voren komt dat ontkenning tijdens latere fasen ineffectief is, omdat het mensen in de weg staat grip en controle over de situatie te krijgen (Snyder & Ford, 1987). Hierdoor kunnen deze klachten op de langere termijn overgaan in depressie en posttraumatische stress-stoornis. Tijdens de *re-integratiefase* blijken betrokken copingstrategieën, met name secundaire copingstrategieën, het meest effectief (Snyder & Ford, 1987). Door deze strategie toe te passen, kunnen mensen de dreigende situatie sneller accepteren. Echter, wanneer mensen tijdens de depressiefase depressie of posttraumatische stress-stoornis hebben ontwikkeld en onthechtende copingstrategieën blijven toepassen, kan tijdens de re-integratiefase door de ineffectieve strategieën de depressie of posttraumatische stress-stoornis voortduren.

Samengevat kan worden gesteld dat mensen verschillende copingstrategieën lijken toe te passen afhankelijk van de mate van dreiging. Met name in het begin zal men geneigd zijn om onthechtende copingstrategieën toe te passen. Dit lijkt op basis van de gevonden literatuur effectief, omdat het mensen in staat stelt adequaat te reageren op de situatie (Snyder & Ford, 1987). In latere stadia zijn deze onthechtende copingstrategieën minder effectief, terwijl betrokken copingstrategieën dan juist ervoor lijken te zorgen dat acceptatie uiteindelijk naar de voorgrond treedt. Hierbij worden eerst primaire copingstrategieën toegepast en vervolgens secundaire. Afhankelijk van de ernst van de dreiging blijkt er bij milde dreiging, doordat bedreiging hier minder prominent aanwezig is en door het zoeken van sociale steun en het controlegevoel, eerder kan worden overgegaan op betrokken copingstrategieën.

4. Conclusie

Op basis van de gevonden literatuur uit de verschillende onderzoeksgebieden is geprobeerd een beeld te schetsen van de psychologische effecten die personen onder dreiging kunnen ervaren. Hiermee is beoogd een antwoord te geven op de onderzoeksvraag: *welke zijn de mogelijke psychologische effecten van dreiging, hoe variëren deze effecten in de tijd en welke copingsmechanismen spelen hierbij een rol?* Naast acute stress, wat in eerder onderzoek (Nijdam et al., 2008) al een effect van dreiging blijkt te zijn, kan er op basis van de uitkomsten van deze literatuurstudie vanuit worden gegaan dat er meer psychologische effecten worden ervaren. De psychologische effecten die in deze studie bij de verschillende onderzoeksgebieden zijn gevonden, lijken bij bepaalde gebieden qua mate en ernst extremere vormen aan te nemen dan bij andere onderzoeksgebieden. De heftigheid van effecten die door gegijzelden, slachtoffers van kidnapping en rampen worden ervaren komen vrijwel overeen, waardoor deze gezamenlijk het domein extreme dreiging vormen. Bij deze onderzoeksgebieden worden controleverlies, onveiligheidsgevoelens en heftige emoties en gevoelens als paniek, ongeloof en hulpeloosheid ervaren. De onderzoeksgebieden die naar de effecten bij gedetineerden, zieken en vluchtelingen kijken, vormen het domein matige dreiging en het onderzoeksgebied dat naar de effecten bij expats kijkt, vormt het domein milde dreiging. Bij matige dreiging is sprake van de ervaring van emoties en gevoelens en controleverlies en bij milde dreiging van de ervaring van emoties en gevoelens.

De gevonden psychologische effecten zijn op basis van hun gemeenschappelijke kenmerken in vier clusters ingedeeld. Dit zijn de clusters: emoties, psychologische reacties, sociale steun en lange termijn effecten. Het cluster *emoties* lijkt door het toekomstperspectief dat iemand heeft te worden beïnvloed. Wanneer er onzekerheid over de toekomst bestaat, worden meer negatieve emoties ervaren dan wanneer iemand een positief toekomstperspectief heeft. *Psychologische reacties* blijken afhankelijk te zijn van het gevoel van controle en de bewegingsvrijheid die iemand tijdens dreiging ervaart. Hoe minder controle en bewegingsvrijheid, hoe meer psychologische reacties als gevolg van dreiging worden ervaren. Echter, binnen de domeinen lijken ook verschillen in psychologische reacties voor te komen. Deze verschillen lijken afhankelijk van de situatie en keuzes die iemand maakt. Wanneer er een tweede partij feitelijk aanwezig is tijdens dreiging die deze situatie in stand houdt, worden een aantal andere effecten ervaren dan wanneer dit niet het geval is. Dit is het geval bij gegijzelden en slachtoffers van kidnapping. Hier krijgen mensen te maken met een zogenaamde ‘dreigende partij’. Naast de psychologische reacties die

ervaren worden als gevolg van dreiging, worden ook psychologische reacties ontwikkeld tegen deze 'dreigende partij'. Bij slachtoffers van rampen is dit bijvoorbeeld niet het geval. Een dergelijk verschil treedt ook op in het domein matige dreiging. Te zien is dat wanneer mensen door een gedraging in een bepaalde situatie terecht zijn gekomen, zoals bij gedetineerden het geval is, gevoelens van schuld ervaren kunnen worden. Een verklaring die in de literatuur hiervoor wordt aangedragen, is het gevoel van zelfverwijt (Van der Laan et al., 2008). Mensen zijn in een dergelijke situatie terechtgekomen door hun eigen gedragingen en kunnen zichzelf dit kwalijk gaan nemen. Een opvallende bevinding verder is het verlies van identiteit dat bij extreme en milde dreiging voorkomt, maar niet bij matige dreiging. Hoewel er geen verklaring voor wordt gevonden in de literatuur zou dit verschil mogelijk verklaard kunnen worden door het tijdelijke karakter van de situatie, waardoor de identiteit niet permanent wordt bedreigd. Door het tijdelijke karakter is er enigszins zicht op een einde van de dreiging en hecht iemand minder aan zijn identiteit. Bij extreme en milde dreiging is dit uitzicht op de toekomst minder duidelijk, waardoor iemand zich meer aan zijn identiteit kan gaan hechten en verlies hiervan kan gaan ervaren.

Bij extreme dreiging is het vaak niet mogelijk om *sociale steun* ontvangen. Daarom worden bij deze soort dreiging voornamelijk heftige emoties, psychologische reacties en lange termijn effecten ervaren. Bij milde dreiging is het vaak wel mogelijk sociale steun te ontvangen. Dit effect speelt hier dus voornamelijk een rol. Daarnaast kunnen personen bij deze soort dreiging ook in mindere mate dan bij extreme dreiging, emoties worden ervaren. Dit komt met name voor als personen niet in staat zijn zich aan te passen aan de situatie. Bij matige dreiging worden alle clusters ervaren, maar in mindere mate dan bij extreme en in meerdere mate dan bij milde dreiging. Bij het cluster lange *termijn effecten* lijken voornamelijk de mate en ernst van de psychologische effecten een rol te spelen. Wanneer er meer psychologische effecten worden ervaren, kunnen er meer lange termijn effecten worden ontwikkeld.

Een andere factor die invloed heeft op de psychologische effecten, is de fasering in de tijd. Waar Gersons (2004) vier fasen vond, die worden doorlopen tijdens een crisissituatie, is in deze these een mogelijke aanvulling op dit model gevonden met twee fasen, evenals een emotiecurve. Aan het oorspronkelijke model kunnen een *ontkenningsfase* en een *depressiefase* worden toegevoegd. De emotiecurve geeft in het model het verloop van emoties weer.

De verschillen tussen de domeinen ontstaan voornamelijk tussen de *impact-* en de *ontkenningsfase*, doordat dreiging in ernst varieert en er mogelijk sprake is van een

‘dreigende partij’ en verantwoordelijkheidsgevoel. Opvallend is dat de *honeymoonfase* tijdens extreme dreiging minder aanwezig lijkt te zijn doordat er geen sociale steun kan worden gezocht. De nadruk ligt bij deze vorm van dreiging op de ontkenningfase en de depressiefase. Uit de gegevens van de literatuurstudie lijkt naar voren te komen dat wanneer er meer psychologische effecten worden ervaren tijdens de ontkenningfase, de *depressiefase* een meer nadrukkelijke rol zal spelen. De ontkenningfase speelt immers voornamelijk een rol als mechanisme om psychologische instorting te voorkomen. Dit mechanisme lijkt meer voor te komen bij extremere vormen van dreiging, waar vaker depressie of posttraumatische stress-stoornis optreden. Dit komt voor tijdens de depressiefase. Bij milde dreiging zijn de ontkenningfase en de depressiefase minder van belang doordat dreiging niet prominent aanwezig is. Bij de honeymoonfase daarentegen wel, doordat er gedurende deze fase sociale steun ontvangen kan worden tijdens milde dreiging. De re-integratiefase loopt bij alle soorten dreiging gelijk. Afhankelijk van de depressiefase, kan iemand de situatie accepteren of depressie en/of posttraumatische stress-stoornis ontwikkelen.

Tijdens deze fasen zijn de ervaren emoties ook niet altijd even nadrukkelijk aanwezig. Bij milde dreiging zijn de ervaren negatieve emoties aan het begin van dreiging minder heftig en eindigen deze emoties vaak in positieve emoties, dit in tegenstelling tot extreme dreiging. Hier worden de negatieve emoties wel minder heftig, maar niet positief. Dit verschil in emoties heeft met het aanpassingsvermogen van de persoon te maken. Deze aanpassing kan worden beïnvloed door de manier waarop hij met dreiging omgaat.

Om met de gevonden effecten per fase om te kunnen gaan kunnen verschillende copingstrategieën toegepast worden. Uit de literatuurstudie is naar voren gekomen dat tijdens de impact- en ontkenningfase *onthechtende copingstrategieën* effectief zijn, met name bij matige en extreme dreiging. Vanaf de honeymoonfase lijkt het effectiever om over te gaan op betrokken copingstrategieën zodat iemand zich aan de situatie kan aanpassen. Onthechtende copingstrategieën lijken tijdens deze fasen ineffectieve stijlen om met de effecten om te gaan. Wanneer men niet overschakelt op betrokken copingstrategieën, kunnen depressie en posttraumatische stress-stoornis worden ontwikkeld tijdens de depressiefase. Deze bevindingen sluiten niet geheel aan bij huidige artikelen over coping. Daar wordt namelijk geopperd onthechtende coping gedurende de gehele crisissituatie toegepast wordt, omdat er in deze situaties geen controle uitgeoefend kan worden (Cairns & Wilson, 1989). Waarschijnlijk is dit verschil met onze bevindingen te verklaren door de fasering in de tijd die in deze these worden gehanteerd. Onthechtende coping blijkt wel effectief te zijn in de beginfasen van dreiging omdat het mensen behoedt voor mentale instorting. Echter, later in

de tijd blijken onthechtende copingstrategieën ineffectief omdat het voor mensen moeilijk maakt de effecten van dreiging te verwerken. Betrokken copingstrategieën blijken nu effectiever. Een opmerkelijk detail is dat sociale steun, een betrokken copingstrategie, bij milde dreiging al tijdens de impactfase toegepast kan worden. Bij deze vorm van dreiging speelt ontkenning minder een rol. Hierdoor treedt eerder gewenning aan de situatie op en blijken betrokken copingstrategieën als sociale steun effectief. Een belangrijke conclusie uit de literatuur naar coping is dat gedurende het proces niet een copingstrategie het meest effectief is. In de beginfasen blijken onthechtende strategieën het meest effectief. Later in de tijd lijkt het effectiever primaire coping voor secundaire coping toe te passen. Onder primaire coping valt het zoeken van sociale steun en onder secundaire coping acceptatie van de situatie. Beide strategieën vallen onder betrokken coping. Het belang van het toepassen van effectieve copingstrategieën blijkt dus het voorkomen van psychologische instorting in het begin van de dreiging en op de langere termijn de ontwikkeling van depressie of posttraumatische stress-stoornis.

4.1 Beperkingen en toekomstig onderzoek

Een beperking aan deze literatuurstudie is dat het niet kon voldoen aan de criteria voor de kwaliteitsbeoordelingen. Echter, door ruimere kwaliteitscriteria voor deze onderzoeksgebieden op te stellen is geprobeerd dit tekort zo veel mogelijk te verkleinen.

Een tweede beperking aan deze studie is het feit dat er studies over coping door studentenpopulaties meegenomen zijn. Ondanks dat deze studies belangrijke informatie verschaffen over de verschillende subcategorieën uit de copinghiërarchie, is deze deelnemersgroep niet gelijk te stellen aan personen die dreiging ervaren omdat de bovengenoemde onderzoeken niet allemaal dreigende gebeurtenissen onderzochten.

Voor vervolgonderzoek zou het interessant zijn om te kijken naar de rol van persoonlijkheid en het omgaan met de psychologische effecten van dreiging. Persoonlijkheid en coping blijken vaak nauw samen te hangen. Hierdoor is het interessant om te kijken of mensen met een bepaald type persoonlijkheid, zoals bijvoorbeeld een extraverte persoonlijkheid, anders omgaan met dreiging dan mensen met een neurotische persoonlijkheid.

4.2 Implicaties voor de praktijk

Op basis van deze literatuurstudie kan geconcludeerd worden dat dreiging erg breed is en dat deze extreme, gematigde of milde vormen kan aannemen. Afhankelijk van de ernst van de

dreiging, kunnen de ervaren psychologische effecten (in de tijd) verschillen. Daarnaast kunnen er meerdere copingstrategieën toegepast worden om met deze effecten om te gaan. Met behulp van deze informatie kan het volgende worden gezegd over wat burgers doorlopen tijdens dreiging. Als gevolg van dreiging mogelijke psychologische effecten van dreiging zijn, de ervaring kunnen zij mogelijk effecten als de ervaring van emoties, psychologische reacties, het gemis van sociale steun en de ontwikkeling van lange termijn effecten, ervaren. Hierbij worden gedurende het gehele proces emoties ervaren, die aan het begin van de dreiging het heftigst zijn. In de eerste fasen worden met name psychologische reacties ervaren (impact-, ontkenings- en desillusiefase), waar later mogelijk gemis aan sociale steun (honeymoonfase) bij komt. Naarmate het proces vordert kunnen lange termijn effecten (depressie- en re-integratiefase) worden ontwikkeld. Wanneer geen depressie en posttraumatische stress-stoornis worden ontwikkeld, kan iemand de situatie gaan accepteren. Om met deze effecten om te kunnen gaan blijken met name tijdens de eerste fasen onthechtende copingstrategieën effectief te zijn. Bij extreme en milde dreiging blijken vanaf de honeymoonfase betrokken copingstrategieën effectief. Bij milde dreiging kunnen deze strategieën al tijdens de ontkeningsfase effectief zijn. In beide gevallen is het effectiever eerst primaire en vervolgens secundaire coping toe te passen. Hierdoor kunnen eerst de effecten worden verwerkt alvorens de situatie wordt geaccepteerd.

In de praktijk kan dit voor burgers, als bijvoorbeeld politici betekenen dat zij afhankelijk van de ernst van dreiging, te maken krijgen met bovenstaande effecten. Deze effecten blijken door een aantal factoren beïnvloed te kunnen worden, namelijk het toekomstperspectief dat iemand heeft, de ervaren controle en de bewegingsvrijheid en eigen keuzes die iemand heeft gemaakt.

De fasen die worden doorlopen zijn ook afhankelijk van de ernst van dreiging. Om met deze effecten om te kunnen gaan kunnen politici het beste zichzelf eerst de mogelijkheid geven de gebeurtenis op zich te laten inwerken. Daarnaast kan sociale steun worden gezocht om over de gebeurtenis te kunnen praten en het gevoel te krijgen dat ze er niet alleen voor staan. Dit kan door middel van professionele hulp (Impact, 2007) of van partner en familie gebeuren. Echter, in sommige gevallen is het niet mogelijk om sociale steun te zoeken of te ontvangen. Dan moet geprobeerd worden zich zodanig aan de situatie aan te passen en zich als het ware te schikken, om zo te wennen aan de situatie waardoor deze kan worden geaccepteerd.

Burgers zoals politici die bedreigd worden, ervaren dit vaak niet alleen. Zij bevinden zich in een situatie waar mogelijk ook de partner of familie mee te maken krijgen. Bij

ernstiger vormen van dreiging krijgen ze mogelijk met beveiliging te maken. Het is het voornaamste dat zowel de beveiliging als de partner of familie de bedreigde het gevoel geeft dat hij wordt gesteund door hen. Daarnaast moet worden getracht het gevoel van controle maximaal te houden. Dit kan bijvoorbeeld gerealiseerd worden door de politicus te informeren over de dreiging en de huidige gang van zaken. Verder is het belangrijk dat politici eerst de gelegenheid krijgen om te wennen aan de situatie. Wanneer dit niet gebeurt en er meteen overgegaan zal worden op informatieverstrekking kan dit als te overweldigend worden ervaren. Hierdoor kan een persoon psychologisch instorten. Dit kan zich met name voordoen wanneer de ervaren dreiging extreem is. Door burgers zoals politici op deze manier te ondersteunen er geprobeerd worden zo goed mogelijk met dreiging om te gaan. Hierdoor worden er op langere termijn mogelijk minder klachten ontwikkeld, waardoor de impact van dreiging in zijn totaliteit hopelijk iets kan afnemen.

Literatuur

Algemeen:

- Aldwin, C.M. & Yancura, L.A. (2004) *Coping*, Encyclopedia of Applied Psychology, vol. 1
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostical and statistical manual of mental disorders*, (4th ed., textrevision) (DSM-IV-TR). Washington, DC: Author.
- Bastiaans, J., Jaspers, J. P. C., Ploeg, H. M. van der, Berg-Schaap, Th. E. van den & Berg, J.F. van den (1979). Psychologisch onderzoek naar de gevolgen van gijzelingen in Nederland (1974-1977), *Staatsuitgeverij*, Den Haag.
- Bereswill, M. (2004) Inside-out: Resocialisation from prison as a biographical process. A longitudinal approach to the psychodynamics of imprisonment. *Journal of Social Work Practice*, 18, 3, 315-336
- Bovenkerk, F., Dijkstra, M., Jong M. de, Poel, S. van der, Hermans, R., Kool, L., Korf, D., Boone, M., Passier, R. Sluis, D. van der, Boekhout van Solinge, T. & Kers, S. (2005). *Bedreigingen in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Brehm, S.S., Miller, R.S., Perlman, D. & Campbell, S.M. (2002) *Intimate relationships*. McGraw Hill Higher Education, New York
- Elizur, Y. & Hirsh, E. (1999) Psychosocial Adjustment and Mental Health Two Months After Coronary Artery Bypass Surgery: A Multisystemic Analysis of Patients' Resources. *Journal of Behavioral Medicine*, 22, 2,
- Gelder, D. de (2008) *Insluiten en uitsluiten? Over het morele belang van resocialisatie van gedetineerden in Nederland*. Amsterdam
- Gersons, B. P. R. (1981). Over crisistheorie, rouw en rolverandering: Het transitionele proces in de ondersteuningsgroep. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 23, 430-452.
- Holahan, C.J., Ragan, J.D. & Moos R.H. (2004) *Stress*. Encyclopedia of Applied Psychology, vol. 3
- Impact (2007) Richtlijn voor vroegtijdige psychosociale interventies na rampen, terrorisme en andere schokkende gebeurtenissen. *Landelijk kennis & adviescentrum psychosociale zorg na rampen*, Amsterdam
- Kamphuis, J.H. & Emmelkamp, P.M.G. (1998) Crime-related trauma: psychological distress in victims of bankrobbery. *Journal of anxiety disorders*, 12, 3, 199-208

- Kentsmith, D.K. (1982). Hostages and other prisoners of war. *Military Medicine*, 147, 969–971.
- Kuppens, J. & Ferwerda, H. (2008) Van binnen naar buiten. Een behoefteonderzoek naar aard en omvang van nazorg gedetineerden. *Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum*
- Lapornik, R., Lehofer, M., Moser, M., Pump, G., Egner, S., Posch, C., Hildebrandt, G. & Zapotoczky, H.G. (1996) Long term imprisonment leads to cognitive impairment *Forensic Science International*, 82, 121-127
- Lindemann, E. (1944) Symptomatology and management of acute grief. *American Journal of Psychiatry*, 101, 141-148
- Nijdam, M.J., Olf, M., Vries, M. de, Martens, W.J. & Gersons, B.P.R. (2008) Psychosociale effecten van dreiging en beveiliging. *Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding*, Amsterdam
- Netburg, C.J. van (1996) Arbeidsmarktpositie van ex-gedetineerden. *Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum*
- O'Brien, T.B. & DeLongis, A. (1996) The Interactional Context of Problem-Emotion-, and Relationship-Focused Coping: The Role of the Big Five Personality Factors. *Journal of personality*, 64, 4
- Poppel, J. van, Tackoen, I., Verhaeghe, P & Bogaerts, S. (2004) Procesevaluatie testfase Enhanced Thinking Skills –training cognitieve vaardigheden (ETS-Cova):eerst denken, dan doen! *IVA*, Tilburg
- Poppel, J van., Tackoen, I., Moors, H. & Verhaeghe, P. (2005) Procesevaluatie COVA-2. *IVA*, Tilburg
- Pruitt, L.D. & Zoellner, L.A. (2007) The impact of social support: An analogue investigation of the aftermath of trauma exposure. *Journal of Anxiety Disorder*, 22, 253-262
- Riggs, D.S. & Foa, E.B. (2004) *Posttraumatic stress disorders*. Encyclopedia of Applied Psychology, vol. 3
- Savelkoul, M., Flier, J. & Schroevers, M.J.(2008). Wat is omgaan met stress? *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Bilthoven: Verkregen op 23 maart 2009
<<http://www.rivm.nl/vtv/object_document/o7514n38117.html>>

- Schinkel, W. (2003) Discipline or punishment? The case of the Dutch prison. *Innovation*, 16, 3
- Schreurs, P. J. G., Tellegen, B. & Willige, G. van de (1984). Utrechtse Coping Lijst (UCL). *Gedrag* 12: 101–117.
- Snippe, J. Stoep, R. van der, van Zwieten, M. & Bieleman, B. (2006) Lokale aanpak zeer actieve veelplegers: nazorgtraject. *Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum*
- Snyder, C. R. & Ford, C.E. (1987) Coping with negative life events: clinical and social psychological perspectives. *Plenum Press*. New York
- Steel, Z., Frommer, N., & Silove, D. (2004) Part I—The mental health impacts of migration: the law and its effects Failing to understand: refugee determination and the traumatized applicant. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27, 511–528
- Extreme dreiging:
- Gijzeling en kidnapping:
- Cantor, C. & Price, J. (2007) Traumatic entrapment, appeasement and complex post-traumatic stress disorder: evolutionary perspectives of hostage reactions, domestic abuse and the Stockholm syndrome. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* , 41, 377-384
- Donohue, W.A. & Taylor, P.J. (2007) Role Effects in Negotiation: The One-Down Phenomenon. *Negotiation Journal*, juli
- Easton, J.A. & Turner, S.W. (1991) Detention of British citizens as hostages in the Gulf- health, psychological, and family consequences. *BMJ*, 303, 1231-4
- Favaro, A., Degortes, D., Colombo G & Santonastaso, P. (2000) The effects of trauma among kidnap victims in Sardinia, Italy. *Psychological Medicine*, 30, 975-980
- Giebels, E., Noelanders, S. & Vervaeke, G. (2005) The Hostage Experience: Implications for Negotiation Strategies. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12, 241–253
- Navia, C.E. & Ossa, M. (2003) Family Functioning, Coping, and Psychological Adjustment in Victims and Their Families Following Kidnapping. *Journal of Traumatic Stress*, 16, 1, 107-112

- Pérez, A. & Bahamon, A. (1999) Coping strategies in prolonged kidnappings. *Terrorism and Political Violence*, 11, 3, 97-105
- Ploeg, H.M. van der, & Kleijn, W.C. (1989). Being held hostage in The Netherlands: A study of long-term aftereffects. *Journal of Traumatic Stress*, 2, 153–169.
- Saab, B.R., Chaaya, M., Doumit, M. & Farhood, L. (2003) Predictors of psychological distress in Lebanese hostages of war. *Social Science & Medicine*, 57, 1249-1257
- Speckhart, A., Tarabrina, N., Krasnov, V. & Mufel, N. (2005) Stockholm Effects and Psychological Responses to Captivity in Hostages held by suicide terrorists. *Traumatology*, 11, 2, 121
- Strentz, T. & Auerbach, S. M. (1988) Adjustment to the Stress of Simulated Captivity: Effects of Emotion-Focused Versus Problem-Focused Preparation on Hostages Differing in Locus of Control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 4, 652-660
- Turnbull, G. (1997) Hostage retrieval. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 90, 478-483
- Rampen:
- Aksaray, G., Kortan, G., Erkaya, H., Yenilmez, C. & Kaptanoglu, C. (2006) Gender differences in psychological effect of the August 1999 earthquake in Turkey. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60, 5 doi: 10.1080/08039480600937553
- Bland, S.H., O’Leary, E.S., Farinaro, E., Jossa, F. & Trevisan, M. (1996) Long-Term Psychological Effects of Natural Disasters. *Psychosomatic Medicine*, 58, 18-24
- Eustace, K., MacDonald, C. & Long, N. (1999) Cyclone Bola: A study of the Psychological after-effects. *Anxiety, stress and coping*, 12, 3, 285-298
doi:10.1080/10615809908250479
- Gersons, B.P.R., Huijsman-Rubingh, R.R.R & Olf, M. (2004) De psychosociale zorg na de vuurwerkramp in Enschede; lessen van de Bijlmer-vliegramp. *Nederlands Tijdschrift van de Geneeskunde*, 148, 1426-30
- Kilic, E.Z., Özgüven, H.D. & Sayil, I. (2003) The Psychological effects of Parental Mental Health on Children experiencing Disaster: The experience of the Bolu Earthquake in Turkey. *Family process*, 42, 4, 485-495

- Kiliç, C, Ulusoy M. (2003) Psychological effects of the November 1999 earthquake in Turkey: an epidemiological study. *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 108, 232-238
- Lazaratou, H., Paparrigopoulos, T., Galanos, G., Psarros, C., Dikeos, D., & Soldatos, C. (2008) The Psychological Impact of a Catastrophic Earthquake. A Retrospective Study 50 Years After the Event. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 196, 4 doi: 10.1097/NMD.0b013e31816a62c6
- Seplaki, C.L, Goldman, N., Weinstein, M. & Lin, Y. (2006) Before and after the 1999 Chi-Chi earthquake: Traumatic events and depressive symptoms in an older population. *Social Science & Medicine*, 62, 3121–3132 doi:10

Matige dreiging:

Detentie:

- Arrigo, B.A. & Bullock, J.L. (2008) The Psychological Effects of Solitary Confinement on Prisoners in Supermax Units: Reviewing What We Know and Recommending What Should Change. *International Journal of Offender Therapy and comparative criminology*, 52, 622
- Ashkar, P.J. & Kenny, D.T. (2008) Views From the Inside: Young Offenders' Subjective Experiences of incarceration. *International Journal of Offender Therapy and comparative criminology*, 52, 584
- Bonta, J. & Gendreau, P. (1990) Reexamining the Cruel and Unusual Punishment of Prison Life. *Law and Human Behavior*, 14, 4
- Laan, A. van der, Vervoorn, L., Schans, C. van der & Bogaerts, S. (2008) Ik zit vast. Een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming door jongeren. *Wetenschappelijk Onderzoeks en Documentatiecentrum*
- Nieland, M.N.S., McCluskie, C. & Tait, E. (2002) Prediction of psychological distress in young offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 6, 29-47
- Rasch, W. (1981) The Effects of Indeterminate Detention. A Study of Men Sentenced to Life Imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, 4, 417-431

Ziekte:

- Brans, B., Eynde, F. van den, Audenaert, K., Vervaeke, M., Daele, K. van, Heeringen, C. van & Dierckx, R.A. (2003) Depression and anxiety during isolation and radionuclide

therapy. *Nuclear Medicine Communications*, 24, 881-886

doi:10.1097/01.mnm.0000084586.29433.83

Motha, M., Sethi, A.K., Tyagi, A. & Motha, A. (2002) Psychological care in trauma patients. *International Journal of the care of injured*, 34, 17-25

Vluchtelingen:

Dijk, D.G.L. van, Kortmann, F. A.M., Kooyman, M.& Bot, J.(1999) De Harvard Trauma Questionnaire (htq) als transcultureel screeningsinstrument voor de posttraumatische stress-stoornis bij opgenomen vluchtelingen. *Tijdschrift voor psychiatrie* 41, 1, 45-49

Hwang, S., Xi, J., Cao, Y., Feng, X. & Qiao, X. (2007) Anticipation of migration and psychological stress and the Three Gorges Dam project, China. *Social Science & Medicine*, 65, 1012–1024. doi:10.1016/j.socscimed.2007.05.003

Silove, D., Steel, Z., McGorry, P, Miles, V. & Drobny, J.(2002) The Impact of Torture on Post-traumatic Stress Symptoms in War-Affected Tamil Refugees and Immigrants. *Comprehensive Psychiatry*, 43, 49-55. doi:10.1053/comp.2002.29843
.1016/j.socscimed.2005.11.059

Milde dreiging:

Expats:

Arieli, D. (2007) The Task of Being Content: Expatriate Wives in Beijing, Emotional Work and Patriarchal Bargain. *Journal of International Women's Studies*, 8, 4

Fenner Jr, C.R. & Selmer, J. (2008) Public sector expatriate managers: psychological adjustment, personal characteristics and job factors. *The International Journal of Human Resource Management*, 19:7, 1237-1252

Florkowski, G.W. & Fogel, D.S. (1999) Expatriate adjustment and commitment: the role of host-unit treatment. *International Journal of Human Resource Management*, 10, 5, 783-807

Herleman, H.A., Britt, T.W. & Hashima, P.Y.(2008) Ibasho and the adjustment, satisfaction, and well-being of expatriate spouses. *International Journal of Intercultural Relations*, 32, 282–299

- Kupka, B. & Cathro, V. (2007) Desperate housewives – social and professional isolation of German expatriated spouses. *International Journal of Human Resource*, 18, 6, 951-968
- Selmer, J. (1998) Expatriation: corporate policy, personal intentions and international adjustment. *The international Journal of Human Resource*, 9, 6
- Selmer, J. Torbiörn, I. & Leon, C.T. de (1998) Sequential cross-cultural training for expatriate business managers: pre-departure and post-arrival. *The International Journal of Human Resource Management*, 9, 5
- Selmer, J. (2004) Psychological barriers to adjustment of Western business expatriates in China: newcomers vs long stayers *Journal of Human Resource Management*
- Selmer, J. & Fenner, C.R. Jr (2009) Job factors and work outcomes of public sector expatriates. *Human Resource Management Journal*, 19, 1, 75-90
- Zee, K.I. van der, Ali, A.J. & Haaksma, I. (2007) Determinants of effective coping with cultural transition among expatriate children and adolescents. *Anxiety, Stress and Coping*, 20, 1, 25-45 doi: 10.1080/10615800601032781

Coping:

- Beutler, L.E., Moos, R.H. & Lane, G. (2002) Coping, Treatment Planning, and Treatment Outcome: Discussion. *Journal of Clinical Psychology*, 59, 10, 1151-1167 doi: 10.1002/jclp.10216
- Bolger, N. & Schillig, E.A. (1991) Personality and the Problems of Everyday Life: The Role of Neuroticism in Exposure and Reactivity to Daily Stressors. *Journal of Personality*, 59, 3
- Bolger, N. & Zuckerman, A. (1995) A Framework for Studying Personality in the Stress Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 5, 890-902
- Cairns, E. & Wilson, R. (1989) Coping with political violence in Northern Ireland. *Social Science of Medicine*, 28, 6, 621-624
- Carver, S.C., Weintraub, J.K. & Scheier, M.F. (1989) Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 2, 267-283

- Chung, M.C., Dennis, I., Easthope, Y., Werrett, J. & Farmer, S. (2005) A Multiple-Indicator Multiple-Cause Model for Posttraumatic Stress Reactions: Personality, Coping, and Maladjustment *Psychosomatic Medicine*, 67, 251-259
- Connor-Smith, J.K. & Flachsbart, C. (2007) Relations between personality and coping, a meta-analysis. *Journal of personality and social psychology*, 93, 6, 1080-1107 doi: 10.1037/0022-3514.93.6.1080
- Ebrahimi-Nejad, G.& Ebrahimi-Nejad, A. (2006) Relationship between Coping Strategies, Personality Traits and Psychological Distressin Bam Earthquake Survivors. *IJMS*, 31, 4
- Flytzani, S. & Nijkamp, P. (2008) Locus of control and cross-cultural adjustment of expatriate managers. *International journal of Foresight and Innovation Policy*, 4, 1/2
- Jones, R.T. & Ollendick, T.H. (2005) Risk Factors for Psychological Adjustment Following Residential Fire: The Role of Avoidant Coping. *Journal of Trauma & Dissociation*, 6, 2, 85-99. doi: 10.1300/J229v06n02_08
- Herman, J.L.& Tetric, L.E.(2009) Problem-focused versus Emotion-focused Coping Strategies and Repatriation Adjustment. *Human Resource Management*, 48, 1, 69-88
- Leong, C. (2007) Predictive validity of the Multicultural Personality Questionnaire: A longitudinal study on the sociopsychological adaptation of Asian undergraduates who took part in a study-abroad program. *International Journal of Intercultural Relation*, 31, 545-559. doi:10.1016/j.ijintrel.2007.01.004
- Leon, G.R., Kanfer, R., Hoffman, R.G. & Dupre, L. (1991) Interrelationships of Personality and Coping in a Challenging Extreme Situation. *Journal of Research in Personality*, 25, 357-371
- Liber, J.M., Faber, A.J., Treffers, D.A. & Van Loey, N.E.E. (2008) Coping style, personality and adolescent adjustment 10 years post-burn. *Burns*, 34, 775-782. doi:10.1016/j.burns.2007.10.008
- Riulli, L., Savicki, V. & Cepani, A. (2002) Resilience in the Face of Catastrophe: Optimism, Personality, and Coping in the Kosovo Crisis. *Journal of applied social psychology*, 32, 8, 1604-1627

- Scheier, M.F., Weintraub, J.K. & Carver, C.S. (1986) Coping With Stress: Divergent Strategies of Optimists and Pessimists. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 6, 1257-1264
- Selmer, J. (2001) Psychological barriers to adjustment and how they affect coping strategies: Western business expatriates in China. *International Journal of Human Resource Management*, 12:2, 151-165
- Selmer, J. (2002) Coping strategies applied by Western vs overseas Chinese business expatriates in China. *International Journal of Human Resource Management*, 13:1, 19-34
- Stahl, G.K. & Caligiuri, P. (2005) The Effectiveness of Expatriate Coping Strategies: The Moderating Role of Cultural Distance, Position Level, and Time on the International Assignment. *Journal of Applied Psychology*, 90, 4, 603-615
- Swagler, M.A. & Joma, L.M. (2005) The Effects of Personality and Acculturation on the Adjustment of North American Sojourners in Taiwan. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 4, 527-536
- Zeidner, M. & Ben-Zur, H. (1993) Coping with a national crisis: The Israeli experience with the threat of missile attacks. *Personality of Individual Differences*, 14, 1, 209-224
- Zee, K.I. van der, Ali, A.J. & Haaksma, I. (2007) Determinants of effective coping with cultural transition among expatriate children and adolescents. *Anxiety, Stress and Coping*, 20, 1, 25-45 doi: 10.1080/10615800601032781